

Нусрет Шехић

ПРЕВИРАЊА НА СЕЛУ И У РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ
У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПОТКРАЈ
ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА И У ПРВОЈ ГОДИНИ
НОВОСТВОРЕНЕ КРАЉЕВИНЕ СХС

У току првог свјетског рата, а нарочито поткрај овог крупног историјског догађаја не само европске већ и свјетске историје, заоштриле су се класне и политичке супротности у готово свим југословенским земљама. У оним југословенским земљама које су биле под аустроугарском управом заоштравање друштвено-политичких односа испољило се у масовном дезертирању из службе у аустријској војсци. Дошло је до одметања у шуме и до појаве тзв. зеленог кадра, који је постао озбиљна опасност за прилике у земљи. Дефетизам у аустроугарској војсци узимао је широке размјере. Били су све чешћи случајеви прекорачивања војног допушта и невраћања на фронт, па су војне власти и жандармерија имали пуне руке посла да такве војнике пронађу и врате у јединице.

Заоштравање друштвено-политичких прилика и с тим у вези револуционисање маса, које није мимоишло ни село, произлазило је као посљедица исцрпљујућег рата, чије су неизбежне попратне појаве несташица животних намирница, одјеће, обуће и општа оскудица која је, првенствено, погађала широке слојеве народа. Те тешкоће су, с друге стране, користили шпекуланти и разни профитери помагани и подстицани од стране капиталиста и крупних земљишних посједника за властито богаћење. Рат и његове посљедице утицале су, према томе, на појаву друштвеног раслојавања, при чему су одређене категорије рапидно сиромашиле, док се танак слој трговаца-шпекуланата и профитера брзо богатио.

Ратне недаће, ипак, нису једнако погађале све наше земље. У поређењу са другим југословенским земљама, Србија је у овом рату претрпјела најтеже људске жртве и највеће материјалне губитке. У рату је страдала читава једна генерација, привреда је била опустошена претјераним обавезама које је рат

наметао. У југословенским земљама бивше Аустро-Угарске, ратне прилике утицале су највише на назадовање и замирање привредног живота и, посебно, озбиљно заостајање пољопривреде. Ратни услови, ипак, нису у том погледу подједнако погађали све ове југословенске земље. Тако је стање у Словенији и Војводини, гдје су се поткрај рата сачували извјесни пољопривредни вишкови, било знатно боље у погледу исхране, у поређењу с приликама у Словенији, Далмацији и Босни и Херцеговини.¹⁾

Крајем 1917. године, највише управне власти у Босни и Херцеговини констатују крајњу исцрпљеност земље и упозоравају на могуће друштвено-политичке импликације за даљи развој прилика у њој. Тешкоће су посебно произлазиле отуда што је мушко становништво Босне и Херцеговине у великој мјери било укључено у војну службу. Треба рећи да је у процентуалном погледу оно било веће него на подручју Аустрије и Угарске. Према статистичким подацима о наруковању у аустријску војску, у току 1917. године оно је у Аустрији, у односу на укупан број становника, износило 0,5%, у Мађарској 0,45% док је у Босни и Херцеговини износило 2,35%. Овакав тренд одржавао се на прилике у Босни и Херцеговини утолико теже што су структура привреде и њен укупан ниво били другачији него на подручју Аустрије и Угарске. У првом реду, у Босни и Херцеговини било је преко 100.000 сеоских имања која су била у кметском односу и сељаштво је стога морало да води бригу не само за властито издржавање, већ је истовремено било дужно да испуњава обавезе према својим земљишним посједницима, и то у условима када је највећи дио његових радно способних чланова било у војној служби. У току рата, недостатак радне снаге за обраду сеоског gospodarства представљало је константну појаву. Отпуштање војних припадника из редова пољопривредника на основу постојећих прописа у вријеме од средине маја у току једне ратне године никако није била довољна мјера да се ублажи стално акутни недостатак радне снаге за обраду земље. Овлашћења која је имао земаљски поглавар у погледу отпуштања из војске, било привремено, »у случајевима пријеке потребе«, или стално, услед неспособности за даљу војну службу, односила су се на релативно мали број војних припадника. Стога је та мјера била палијативна, што се види и из податка да је укупан број отпуштених из војне службе износио у Босни и Херцеговини, крајем децембра 1917. године, 18.253, што је, с обзиром на укупно 298.773 активних војника из Босне и Херцеговине у аустроугарској војсци, било крајње минимално, готово симболично. Жалбе

¹⁾ Др Драгослав Јанковић, *Друштвени и политички односи у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца уочи стварања Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста)*, Историја XX века, Зборник радова I, Институт друштвених наука, Београд, 1959, стр. 27—33.

на претјерану ангажованост у ратној служби биле су стога из дана у дан све веће.²⁾

Незадовољство у народу, посебно у редовима сељаштва, које је представљало 87% од укупног броја становника у Босни и Херцеговини, било је из године у годину све веће и из бројних других разлога. Нарочито је тешко падала стална реквизиција одређених пољопривредних производа. Тако је реквизиција сијена и сламе тешко погађала онај дио пољопривредног становништва које је искључиво живјело од сточарства. Овом владином мјером сељацима је одузимања и посљедња резерва сточне хране. Реквизиција се вршила по најнижим цијенама. Сијено је узимано по 13 хелера по једном килограму и то »од ока«, док му је тржна цијена била 1,20 до 1,50 круна. Стока је реквирирана не само за прехрану становништва Босне и Херцеговине и војску, већ и за војне лиферанте с подручја Мађарске и Хрватске. Реквизицију су вршили жандарми на лицу мјеста, по најнижој цијени, да би се та иста стока затим продавала по највишој цијени. Недостатак сточне хране и сталне реквизиције стоке умањиле су сточни фонд у БиХ за готово 60%.³⁾ То се, опет, са своје стране негативно одразило на обраду земље, јер се стока користила за те потребе и за вучу. С обзиром на то да је ратна 1917. година била неродна, у прољеће 1918. године глад се надвила као најозбиљнија опасност над становништвом Босне и Херцеговине. Угрожени дио становништва, посебно на селу, постао је пријемчив за револуционарну агитацију, која је у условима побједе октобра у Русији, налазила путеве и до најзабитнијих крајева у земљи.

Проблем исхране становништва, као најакутније друштвено питање, највише је третиран у службеним извјештајима котарских власти у Босни и Херцеговини поткрај 1917. и половином 1918. године. У једном таквом извјештају, поред осталог, констатује се како никаква агитација сељака не може тако брзо да учини »десперадосом« као глад: »докле ће сељак трпити глад дотле ће он бити наклоњен политичкој интризи.« Посебно је оскудица хране владала у неким крајевима Босанске крајине (у котаревима Бос. Петровац, Кључ, и Бос. Крупа), гдје се становништво сналазило тако што је прелазило на подручје Славоније да би се тамо снабдјело житом и другим прехранбеним произво-

²⁾ Др Хамдија Капиџић, *Босна и Херцеговина за вријеме првог свјетског рата (Држање аустроугарских власти према југословенском питању и стварању југословенске државе)*. Грађа, Гласник Архива и Друштва архивских радника Босне и Херцеговине, Година VI, књига VI, Сарајево, 1966, стр. 271—272. (Даље: *Гласник АБХ*).

³⁾ Владимир Ђоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914—1918*. Београд—Сарајево, 1920, стр. 222—223; Др Недим Шарац, *Успостављање шестојануарског режима 1929*. Сарајево, 1975, стр. 24.

дима. Тешка ситуација у погледу исхране становништва била је и на подручју источне Босне (у котаревима Рогатица, Чајничке, Фоча и Вишеград). У извјештају Котарског уреда у Вишеграду од 4. марта 1918. године, упућеног Окружној области у Сарајеву, наводи се, поред осталог, како је последњи вагон намирница стигао у овај котар 16. фебруара, а већ 1. марта становништву путем апровизиације није подијељено нимало хране. Репа је дијељена у најнужнијим случајевима, пошто је њена цијена у износу од 1 круне и 20 хелера за становништво била превисока.⁴⁾ Ратне недаће које су се сручиле на Босну и Херцеговину имале су катастрофалне посљедице које су се огледале у големим материјалним и људским губицима. Према новијим истраживањима, процјењује се да је у БиХ за вријеме првог свјетског рата изгубило животе 360.000 људи, што процентуално износи 19⁰/₀ од цјелокупног становништва. Од тог броја, од глади је у Босни и Херцеговини помрло 100.986 дјеце испод 10 година старости. Ратна штета у Босни и Херцеговини процијењена је на Конференцији мира у новчаном износу од 2,454.800 златних франака што представља већи износ него у свим другим југословенским земљама заједно, изузимајући Србију, чија је ратна штета процијењена у износу од 5,300.000.000 златних франака.⁵⁾

*

* *

На селу се ситуација није битније измијенила ни пошто се рат завршио. У зиму 1918/1919. године глад је пријетила већем дијелу наше земље. И у овим првим послеријатним годинама, у посебно тешком положају у погледу исхране становништва биле су Словенија, Далмација, Црна Гора и Босна и Херцеговина. Из крајева који тада нису оскудијевали храном (Војводина и поједине жупаније на подручју Хрватске) превоз хране био је отежан услед слабих саобраћајних прилика. Тим тешкоћама се придружило и неријешено валутно питање, јер су у промету биле велике количине новчаница Аустро-Угарске, без своје реалне основе и покрића.⁶⁾ Ратни систем рационалног снабдијевања, задржан првих година послје завршеног рата, у условима крај-

⁴⁾ Касим Исовић, *Одјеци и утицаји Октобарске револуције на прилике у радничком покрету Босне и Херцеговине (1917—1921)*. Грађа. Гласник АБиХ, год. VII, књига VII, Сарајево, 1967, стр. 343—3— (Даље: *Одјеци и утицаји октобарске револуције*).

⁵⁾ Др Енвер Реџић, *Југословенски раднички покрет и национално питање у Босни и Херцеговини (1918—1941)*, Сарајево, 1983, стр. 26—27; од истог писца: *Социјалистички покрет у Босни и Херцеговини и стварање југословенске државе 1918*. Зборник радова с научног скупа у Илоку од 16. до 19. маја 1979. Институт за савремену историју и ИРО «Народна књига», Београд, 1983, стр. 328—329.

⁶⁾ Др Драгослав Јанковић, н. д. стр. 27—28, 33—36.

ње оскудице и испражњених магацина са храном дао је маха зеленашким операцијама и продаји животних намирница по веома високим цијенама, јер се путем Апровизационог уреда, *de facto*, ништа није могло добити. Глад и оскудица и друге сличне невоље у новоствореној Краљевини СХС биле су, према томе, пријетње које су у то вријеме упућивале сиромашне и незадовољне сељаке у савез са градском сиротињом и чиниле тако од њега потенцијалну снагу револуционарних кретања у југословенским земљама.

У новембру 1918. године, Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину разматрало је могућност да се на цијелом подручју прогласи пријеки суд, пошто су појаве пљачке и анархије узимале шире размјере, а немири захватили бројна села. У Дервенти је проглашен пријеки суд 7. новембра 1918. године, јер су у овом котару сељаци нападали на имања тамошњих муслиманских земљишних посједника, палили им чардаке и разграбили прикупљени хак. Пријеки суд у Брчком проглашен је дан раније него у Дервенти. Котарска испостава у Оџаку обавијестила је Народну владу за Босну и Херцеговину телеграмом од 6. новембра да је на том подручју избила побуна кметова, у којој је било смртних случајева, паљевина и пљачке. И на подручју котара Тешањ у то вријеме немири су узели широког маха. Војници који су се враћали с фронта и из заробљеништва активно су учествовали у свим изгредима, паљевинама и пљачки.⁷⁾ Међутим, ефекат ових мјера није дао очекиване резултате, јер новостворени привремени органи власти у форми народних вијећа нису располагали довољно организованим апаратом полиције и жандармерије, па се одустало од проглашавања пријеког суда.

Одржавање кметских односа на селу у Босни и Херцеговини за цијело вријеме аустроугарске управе, а и у првим послијератним годинама, у новоствореној Краљевини СХС, представљало је својеврстан спецификум у друштвено-економским односима у Босни и Херцеговини, који су најпресудније утицали, уз све поменуте чиниоце, на то да је село и након рата остало поприште немира и стална потенцијална опасност за успостављени владајући друштвени поредак. Од укупно 10.463 земљишна посједника који су имали кметове, највећи дио отпадао је на муслиманске земљишне посједнике (91,5%), тако да је та чиница чинила односе на селу сложенијим, јер се с аграрним питањем преплитало и вјерско и национало питање. Такво стање на босанскохерцеговачком селу поткрај рата и у првим послијератним годинама стварало је тадашњој управи крупне проблеме. Недаће које су доносили дуг и исцрпљујући рат и општа

⁷⁾ Др Хамдија Капићић, *Рад Народног вијећа СХС Босне и Херцеговине у новембру и децембру 1918.* Грађа. Гласник АВХ, књига III, Сарајево, 1963, стр. 261.

револуционарна клима у Европи, која је посебно добила импулсе побједом октобарске револуције у Русији, те избијање револуције у Њемачкој и Мађарској, одразиле су се озбиљно и на прилике на селу и у граду на подручју Босне и Херцеговине. Све те околности утицале су на муслиманске земљишне посједнике и на аустроугарске власти у посљедњој години рата да иступе с приједлозима за рјешавање аграрног питања како би на тај начин неутралисали настојања сиромашних сељака да питање аграра рјешавају револуционарним путем. Суштина приједлога за рјешење кметских односа, које су 1917. године изложили муслимански земљишни посједници, била је у томе да треба извршити физичку диобу земљишта између кмета и земљишног посједника односно подјелу кметске земље по кључу 50% : 50%. Сељак кмет добио би земљу без икакве накнаде, а земљиште које би добили аге и бегови било би њихово неограничено власништво. И приједлог аустроугарске стране за рјешавање кметских односа на селу из тог времена у суштини се сводио на диобу кметске земље између кмета и земљопосједника. С обзиром на ратне околности, аустроугарске власти биле су принуђене да посвете пажњу актуелнијим и за њу важнијим питањима и да оставе по страни цио комплекс проблема везаних за аграрне односе.⁸⁾

*
* * *

Завршетак рата и стварање Краљевине СХС сељаштво на подручју Босне и Херцеговине дочекало је с много наде и очекивања. Сматрало се да је наступило вријеме за радикално рјешење аграрног питања. На селу је опћенито владало револуционарно расположење. Сељаци-кметови почели су својим спонтаним акцијама да се ослобађају кметских односа. Отпочело је масовно отказивање испуњавања обавеза које су проистицале из односа кмет-земљишни посједник и заузимање кметске и беговске земље. Земљишни посједници били су доведени у ситуацију која је наговјештавала аграрну револуцију. Одузимани су им посједи, чардаци и други објекти на њиховим имањима су спаљивани, а било је и појава убистава. Све околности су говориле да су сељаци »преврат« схватили као прилику да својом властитом акцијом рјешавају аграрно питање. Старе власти више није било, а нова се налазила у процесу свог конституисања. У страху од револуционарних акција, органи нове управе били су принуђени да задрже већи број чиновника и органа полиције и жандарме-

⁸⁾ Др Хамдија Капиџић, *Аустроугарска политика у Босни и Херцеговини и југословенско питање за вријеме првог свјетског рата*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, год. IX, 1957, Сарајево, стр. 26; Милан Гаковић, *Рјешавање аграрног питања у Босни и Херцеговини 1918—1921*), Прилози Института за историју радничког покрета, год. VI, бр. 6, Сарајево, 1970, стр. 17—18.

рије из претходног апарата власти. Тиме је још више потхрањено незадовољство у народу и неповјерење у органе новостворене државе. У доста случајева сељаци су сами разоружавали преостале »оружничке постаје«. Полувојне организације које је стварала нова управа у виду народних стража настојале су да спрече нападе сељака на имање земљишних посједника, паљевине беговских имања, разношење жита и другог иметка. Није био рједак случај да су сељаци ранијим власницима забранили приступ на њихов посјед. А како су најчешће на удару била имања муслиманских земљишних посједника, сукоб се на селу претварао у вјерско-национални обрачун. У исто вријеме, упади црногорских комита на подручје источне Херцеговине и југоисточне Босне, чија су мета била муслиманска села, стварали су још веће узнемирење и присиљавали овај дио становништва Босне и Херцеговине да се сели у Сарајево или у друге, мање угрожене крајеве Босне и Херцеговине.⁹⁾

Сељачки покрет свим својим појавним облицима наметнуо је, тако, аграрно питање као прворазредно друштвено питање, чије се рјешавање није смјело даље одгађати. Занимљиво је да тадашњи предсједник Земаљске владе за Босну и Херцеговину, Атанасије Шола, не истиче у први план рјешавања по хитном поступку аграрно питање, већ »прави лијек« за сузбијање немира у земљи види у јачању војно-политичког апарата, у проглашавању ванредног стања и хитном успостављању пријекних судова у најугроженијим котаревима, као што су били рогатички, бијељински, дервентски, те у неким котаревима на подручју Херцеговине (невесињском, гатачком, столачком, требињском и љубушком). Требало је, према његовом мишљењу, мобилисати резервисте и резервне официре и појачати посаде српске војске. Упућивање захтјева за појачање континента српске војске у Босни и Херцеговини, у чију снагу и ефикасност се у ово вријеме највише вјеровало, Шола је стално постављао у својој преписци с министром унутрашњих послова Светозаром Прибићевићем. Тај захтјев он је истицао у алармантном тону, јер је претпостављао да ће немири на селу узети још већи замах у прољеће 1919. године, када, како он каже, »гора зазелени« и када невоље, с обзиром на општу оскудицу, још више дођу до изражаја.¹⁰⁾ У Београд је био упућен приједлог да се образује жандар-

⁹⁾ Милан Гаковић, *Аграрни немири у Босни и Херцеговини послије првог свјетског рата*, Гласник АБиХ, год. VI, књ. VI, Сарајево, 1966, стр. 175—176.

¹⁰⁾ Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету Босне и Херцеговине 1919. и 1920. године*. Грађа, Гласник АБХ, год. 1968—1969, књ. VIII—IX, Сарајево 1968/1969. Предсједник Земаљске владе Босне и Херцеговине Шола министру унутрашњих послова Светозару Прибићевићу 18. фебруара 1919. године, стр. 303—309. (Даље: *Прилике у раднич. покрету БиХ 1919—1920*).

меријски батаљон са сједиштем у Сарајеву и то по узору на сличне формације у Србији.¹¹⁾ Нешто касније ће се тражити и образовање крстарећих одјељења од по два батаљона, с командним официрима и момчади регрутованим из Србије. У Београду је с чуђењем примљен такав захтјев, уз упит зашто се такве формације не могу образовати на тлу Босне и Херцеговине.¹²⁾

Развој прилика на селу, које су јасно свједочиле о томе да се немири продубљују и проширују, присиљило је власти да паралелно са акцијом јачање апарата насиља прибјегну и конкретним законским мјерама за рјешавање аграрног питања, како би спрјечили револуционарно расположено сељаштво да га оно на свој начин, стихијно рјешава, јер би то могло имплицирати дубље и далекосежније промјене у земљи, које не би одговарале основним интенцијама нове управе. Било је очигледно да немири на селу онемогућују консолидацију новостворене власти и компликују друштвено-политичке прилике у земљи, посебно у Босни и Херцеговини, гдје су напади на имања претежно муслиманских земљишних посједника (ага и бегова) прерастали у нападе на муслимане уопште. Влада у Београду са забринутосту је све то пратила и истовремено упозоравала Земаљску владу у Сарајеву да даљи прогони муслиманског становништва могу бити »кобни« за унутрашње односе у земљи и за општи положај Краљевине у иностранству.¹³⁾

Овдје треба да се подсетимо на чињеницу да је и прије званично прокламованог уједињења и стварања Краљевине СХС, Народно вијеће СХС у Загребу, образовано као највиша власт на подручју југословенских земаља под дотадашњом аустроугарском управом, са своје стране подузимало кораке да стиша узнемирено село. Оно је иступило у јавности с обећањем да ће свака заинтересирана породица добити плодну земљу на обраду и да ће то бити регулисано посебно законом. Усвојен је био и документ, 26. новембра 1918. године, у коме се предлаже укидање феудалних односа. Он, међутим, због низа околности није нашао своју практичну примјену.¹⁴⁾ Годину дана раније и на Крфској конференцији, на којој су учествовали представници

¹¹⁾ Касим Исовић, *Структура и функционисање органа државне управе у Босни и Херцеговини у вријеме од 1918. до 1924. године*, Гласник АВХ, год. II, књ. II, стр. 57—58.

¹²⁾ Др Нусрет Шехић, *Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину и његова дјелатност након слома Аустро-Угарске (новембар-децембар 1918)*, Прилози Института за историју Сарајево, год. XVIII, бр. 19, стр. 173—174.

¹³⁾ Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету БиХ 1919—1920*, Грађа. Прибићевић—Шоли 26. јануара 1919, стр. 312.

¹⁴⁾ Грађа о стварању југословенске државе. Приредили: др Драгослав Јанковић и др Богдан Кризман. Институт Друштвених наука, Београд 1964. године. Закључак Средишњег одбора Народног вијећа СХС од 26. новембра 1919. године, стр. 654—655.

српске владе и Југославенског одбора, разматрано је аграрно питање са становишта укидања феудалних односа на селу и то по хитном поступку. А да се рјешавање аграрног питања након завршеног рата поставило пред владајуће кругове у земљи као императив, најбоље потврђује лична интервенција и иницијатива регента Александра Карађорђевића, који је 6. јануара 1919. године иступио у јавност с прогласом у коме је, такође, обећао »праведно« рјешење аграрног питања, што је значило укидање кметства и великих зимљишних посједа и додјелу земље сиромашним сељацима, уз истовремену »праведну« накнаду дотадашњим земљишним власницима.¹⁵⁾ Овом регентовом иницијативом убрзано је доношење, у фебруару 1919. године, документа под називом »Претходне одредбе за припрему аграрне реформе«, у коме се проглашава укидање кметских и колонатских односа и најављује експропријација великих посједа с наплатом одштете, од чега су била изузета имања која су дотада припадала Хабсбуршкој династији и посједа раније даровани странцима за услуге Хабсбурговцима. Предвиђана је и додјела земље онима који се баве земљорадњом и то у оном опсегу колико могу сами са својим породицама да обраде. У том погледу, првенство су требали да имају инвалиди, добровољци, удовице и сирочад бивших ратника. Било је предвиђено да до практичне примјене ове уредбе држава додјели свим поменутиим земљиште у закуп. »Претходне одредбе ...« су, такође, предвиђале да сви већи комплекси шумског земљишта пређу у власништво државе, уз претходну новчану надокнаду њеним ранијим власницима. Рад на даљем спровођењу аграрне реформе убудуће треба да настави нова институција, која је носила назив Државни уред за аграрну реформу.¹⁶⁾

Спровођењем у живот оног што је било предвиђено »Претходним одредбама за припрему аграрне реформе« око 100.000 кметских породица у Босни и Херцеговини било је проглашено слободним власницима кметских селишта. То је сигурно добро примљено у редовима сељаштва и допринијело је смиривању прилика на селу. Сељаштво се изборило за доношење поменуте мјере. Оно је, у ствари, присилило буржоазију на уступке која је била у првом реду заинтересирана за смиривање прилика на селу и која је овом мјером жељела да отвори процес »законског« рјешења аграрног питања. Смиривање прилика на селу било је, ипак, привремено, јер је оно постало у другој половини 1919. године и у првој половини 1920. године поприште нових сукоба у вези с питањем тзв. белучког земљишта. Сељаци предвођени Тежачком организацијом за БиХ сматрали су да је и

¹⁵⁾ Милан Гаковић, *Рјешење аграрног питања*, н. д. стр. 18—19 и 31—32.

¹⁶⁾ Исто, стр. 33—67.

беглук њихово земљиште и саставни дио кметског селишта које је бег присвојио и »бесправно побеглучио«. Власници беглука, напротив, истицали су да је то њихов слободни посјед којим могу слободно располагати. Поновно се стога распламсава немир на селу, сељаци запосједају беглук и убиру плодове с беглучког земљишта. Ова појава праћена је нападима и паљевинама чардака на беглучима. Још у прољеће 1919. године било је случајева да су сељаци узоравали и засијавали земљиште које је било беглук. Поткрај 1919. године све су чешће појаве, нарочито на подручју бањолучког округа, да су сељаци међусобно издијелили големе комплексе беглучког земљишта. (Само на подручју босанскоградшког округа око 3000 дунума). Сељаци су одбијали да дају хак за беглучко земљиште у натури и у новцу и тиме одбијали су да се повинују Уредби о побирању прихода с беглучких земљишта¹⁷⁾ у 1919. години. Ове нове појаве немира на селу присиле су власт на доношење уредбе за регулисање беглучке земље. Доношење нове уредбе за регулисање беглучког земљишта било је повезано са низом политичких спекулација. Тако је Давидовићева Уредба о регулисању беглучког земљишта донесена 14. фебруара 1920. године, тј. исти дан када је та влада поднијела оставку, чиме је јасно дала на знање да је није ни канила провести у живот. Према тој уредби, сва беглучка земља требало је да се подвргне циљевима аграрне реформе. То је, с једне стране, било добро примљено у редовима сељаштва, али је, истовремено, изазвало снажну реакцију у редовима власника беглучких имања. Они су извршили са своје стране снажан притисак на тадашње носиоце власти. Спровођење Уредбе о беглучком земљишту не само да је доведено у питање, него је она доживјела 11. маја 1920. године, за владе Стојана Протића, суштинску измјену. Према тој измјени, под удар аграрне реформе не може доћи оно беглучко земљиште на коме не постоје кметски или кметству слични односи и гдје се такво земљиште обрађује у виду закупа или га сам власник обрађује. Сељаци који немају земље, или је немају довољно треба да подмире своје потребе из државног земљишног фонда. Даљи корак у регулисању аграрних односа представљала је владина Уредба о финансијској ликвидацији аграрних односа у БиХ од 12. маја 1921. године, којом се држава обавезала да плати земљишним посједницима одштету од 225 милиона динара за одузету кметску земљу и 25 милиона динара за одузету, односно узурпирану беглучку земљу.¹⁸⁾

¹⁷⁾ Исто, стр. 67—93; Др Миливоје Ерић, *Аграрна реформа у Југославији 1918—1941. године*, Сарајево 1958, стр. 370—378; Ђорђе Крстић, *Аграрно питање у Босни и Херцеговини у књизи: Босна и Херцеговина као привредно подручје*, Сарајево, 1938, стр. 71.

¹⁸⁾ Милан Гаковић, *Рјешење аграрног питања у БиХ*, н. д. стр. 113—115.

Сумирајући владине мјере на рјешавању аграрног питања, треба истаћи да је »Претходном уредбом о финансијској ликвидацији кметских односа« око 100.000 кметских породица у БиХ добило око 7 милиона дунума земље у пуно власништво, док је уредбом о поступању с беглучким земљама сељацима укупно припало 1,5 милион дунума земље, што је износило око половину укупног беглучког земљишта. Без обзира што је спровођење аграрне реформе имало компромисан карактер, што су сељаци својим акцијама принудили буржоазију на уступке, ипак, у крајњој линији, мјере власти допринијеле су смиривању прилика на селу, које престаје бити поприште социјалних немира и непосредних акција за измјену земљишно-правних односа. Временом, оно ће постати важно друштвено упориште за грађански усмјерену политичку акцију с изразито конзервативно-националистичким предзнаком. Половично спроведена аграрна реформа отворила је простор грађанској политици за спекулације у сфери аграра и око аграра кроз цио међуратни период^{18a)}

*
* *
*

Аустроугарске власти посљедњих година рата и органи новостворене власти Краљевине СХС након рата нашли су се на истој линији када су без двоумљења настојали да онемогуће и сузбију сарадњу и заједничку акцију сеоске сиротиње и радничког покрета. Примјер Русије, гдје се у пракси потврдило и остварило савезништво радничке класе и сеоске сиротиње, било им је озбиљно упозорење да тако усмјерену акцију на тлу југославенских земаља треба у зачецима сузбити и онемогућити. У томе се ишло тако далеко да су аустроугарске власти забраниле одржавање скупова на селу у организацији Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине (СДС БиХ), која је, након паузе од неколико ратних година, обнављала рад у другој половини 1917. године. Њена активност у новим околностима требало је да се одвија под строгом контролом надлежних органа власти. У инструкцији Заједничког министарства финансија од 17. јануара, властима у Босни и Херцеговини било је наложено, да на социјалистички покрет обратe пуну пажњу, да прате све фазе његове дјелатности и да воде рачуна о опасностима које могу настати пропагирањем и ширењем социјалистичких идеја. Индикативно је да се у истој инструкцији указује на опасности које могу произаћи за владајући систем и из нерјешеног аграрног питања, које »екстремисти« у социјалистичком покрету могу искористити за организовање преврата. Зато органи власти у Босни и Херцеговини треба да онемогуће »опасну социјалистичку

^{18a)} Др Недим Шарац, *Аграрни фактор друштвено-политичког живота у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918—1929)*, Преглед, бр. 7—8, Сарајево, 1975.

пропаганду.«¹⁹⁾ С обзиром на то да су се појављивали леци у којим су пропагиране идеје октобарске револуције и које су, према налазима власти, доносили бивши заробљеници последије мира у Брест-Литовску, 26. марта 1918. године издано је специјално упутство аустроугарских власти о поступку према тим бившим заробљеницима који су се враћали у земљу. Требало је обратити, у првом реду, пажњу на све оне на које се сумњало да су присталице и поборници бољшевичке револуције и онемогућити их.²⁰⁾ У кладу с једном наредбом Ратног министарства у Бечу, све сумњиве особе које су долазиле из руског заробљеништва морале су се подврћи строгом надзору. Жандармеријске станице биле су дужне да заведу евиденцију таквих »сумњивих«. Сprovedен је и строжији поступак у погледу издавања пасоша и уопште што се тиче путовања.²¹⁾ Ушло је готово у праксу да Земаљска влада редовно обавјештава и упозорава ниже органе власти о свакој појави »бољшевичке пропаганде«. У једном њеном допису од 24. јула 1918. године наведено је, поред осталог, како су повратници са руског фронта узели учешћа у пропаганди »максималистичких идеја«. Такође је наведено како војници свој допуст користе за агитацију и спровођење »терористичких идеја.«²²⁾

Строга контрола и надзор власти над повратницима, бившим заробљеницима из Русије, продужио се и након завршеног рата и у Краљевини СХС. Заробљеници из Русије враћали су се у домовину у групама 50—60 људи. Они су границу прелазили у Суботици, а затим преко Бос. Брода ступали на подручје Босне и Херцеговине. На граничном прелазу су евидентирани у засебне спискове и подвргавани специјалном испиту од стране посебно одређених полицијских чиновника. Власти су овом послу приступале врло опрезно и подозриво, јер се претпостављало да су војници-повратници у највећем броју »инфицирани« бољшевичким идејама, да су »заврбовани« и да имају задатак да у нашој земљи шире бољшевичке идеје. Обавезно су сви повратници били подвргнути вишемјесечном полицијском надзору. Међу бившим заробљеницима из Русије и војницима повратницима било је највише сељака. О томе постоји доста података и у низу извјештаја званичних органа региструје се повећан утицај со-

¹⁹⁾ Као напомена 4. Заједничко министарство финансија у Бечу о социјалистичком покрету у Босни и Херцеговини од 17. јануара 1918. године, стр. 321—322. — Види: Ибрахим Карабеговић, *О радничком покрету у Босни и Херцеговини од половине 1917. године до формирања Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста)*, Гласник АБХ, год. 1968—1969, књига VIII—IX, 1968/1969.

²⁰⁾ Као напомена 4. Упутство Земаљске владе о поступку са руским ратним заробљеницима, стр. 369—370.

²¹⁾ Исто, стр. 370.

²²⁾ Исто, стр. 397.

цијалиста-повратника на те сељаке и њихово све бројније укључивање у Социјалдемократску странку БиХ²³⁾

Утицај прилика у Мађарској на тлу наше земље, како у вријеме револуционарних догађаја у њој, тако и након угушења револуције у тој земљи, задавао је, такође, доста бриге властима у Краљевини СХС. Страх од могућег »преврата« аналогно оном који је извршен у Русији и у Мађарској био је стално присутан. И свака припрема за штрајк као да је иницирала политички преврат. Таква психоза посебно је дошла до изражаја у данима непосредно прије 1. маја 1919. године, односно послје Конгреса уједињења у стварања СРПЈ (к), када су, управо из страха од могуће револуције, највише власти у земљи донијеле одлуку о забрани прославе овог празника радничке класе. Могућност политичког преврата у земљи доводила се у најужу везу с убаченим болшевичким агитаторима извана, тј. из Русије и Мађарске. У допису Земаљској влади од 23. маја 1919, министар унутрашњих послова Св. Прибићевић наводи како се разним путевима, па чак и путем авиона, шире прогласи и »други памфлети« из Мађарске на наш териториј.²⁴⁾ Утицај револуционарних догађаја у Мађарској нимало се, према томе, није потцјењивао. Постојала је управо тенденција да се збивања у Мађарској прецјењују и виде као непосредна опасност за стање у нашој земљи. Предсједник Земаљске владе за Босну и Херцеговину наводи у свом писму од 1. маја 1919. године министру унутрашњих послова Прибићевићу како ће се мађарска револуција преко Хрватске проширити и на Босну и Херцеговину.²⁵⁾ Оваквим приказом непосредне опасности за друштвени поредак настајао се, у ствари, оправдати систем репресивних мјера који се тада примјењивао према радничком покрету. То је био посебно добар повод да власти забране прославу 1. маја 1919. године. Власти су, такође, располагале подацима да у мађарској револуцији истакнуту улогу имају и неки Босанци, који су претходно активно учествовали у октобарској револуцији у Русији. Босанаца је било и у мађарској »црвеној војсци«. А да би се сузбила »болшевичка агитација«, од стране Земаљске владе упућен је у Будимпешту повјерљив човјек да би дјеловао »на сузбијању болшевизма међу Бошњацима«²⁶⁾

²³⁾ Исто. Штаб армије Народной влади Босне и Херцеговине 19. децембра 1918, стр. 403—404; Народна влада БиХ Министарству унутрашњих дела 21. јануара 1919. године, стр. 405—406. У овом другом извјештају, поред осталог, наводи се како се бивши заробљеници из Босне и Херцеговине »... не крећу за Босну, него се разилазе по Сријему, а нешто по Банату и Вачкој, те стога нема већег доласка у Бос. Брод.« — Исто, стр. 405—406.

²⁴⁾ Касим Исовић, *Одјаци и утицаји октобарске револуције*. Грађа. Св. Прибићевић Земаљској влади 23. маја 1919, стр. 518—519.

²⁵⁾ Исто, Предсједник Земаљске владе Шола министру Прибићевићу 1. маја 1919, стр. 496—498.

²⁶⁾ Исто. Извјештај Команде II армијске области од 10. марта 1919, стр. 437.

Пораз револуције у Мађарској, у августу 1919. године, за-
дао је, такође, својеврсне главобоље властима у нашој земљи,
јер је тада требало ставити под најстрожу контролу прелазак у
нашу земљу многих активних учесника револуције, како оних
југословенског поријекла, тако и осталих, а међу њима доста
Руса. У Суботици је био организован пријемни логор за све наше
поданике који су долазили из Русије, Мађарске или Аустрије.
Полицијски чиновници испитивали су сва та лица. Све повратни-
ке за које се утврдило да су били у црвеној гарди или »служили
непријатељској војсци« (а непријатељском војском се сматрала
и совјетска црвена армија и мађарска црвена војска) требало је
спровести у земљу под оптужбом за кривично дјело за које је
била предвиђена казна робије у трајању од 20 година. За лица
на која се није сумњало да су активно учествовали у поменутих
војскама, али за која се претпостављало да су симпатисали бољ-
шевице, био је одређен строг надзор власти. Они су били оне-
могућени да без дозволе власти напуштају мјесто боравка. Под
строгу контролу био је стављен улазак Руса који су учество-
вали у мађарској револуцији и који су након њеног угушења
тражили уточиште у нашој земљи. Извјестан број тих лица ула-
зио је у нашу земљу с украјинским пасошем издатим у Бечу,
али је на захтјев руског царског војног изасланика у Београду
наша војна мисија у Бечу обуставила визирање таквих путних
исправа. Власти су сматрале да је доласком руских избјеглица,
након угушења мађарске револуције, опћенито појачана бољше-
вичка пропаганда у земљи. Када је веза преко Мађарске пресе-
чена, нова је била успостављена преко Бугарске. Загреб је, пре-
ма овој оцјени, био центар »руских бољшевичких пропаганди-
ста«. Из Загреба су они упућивани у остале градове у земљи,
па и у Сарајево.²⁷⁾

Посебну пажњу власти су обраћале на оне југословенске
револуционаре који су имали истакнуту улогу у октобарској ре-
волуцији у Русији и који су се већ поткрај 1918. и у току 1919.
враћали натраг у земљу. У повјерљивим извјештајима помињали
су се, међу осталим, др Вукашин Марковић (за њега је постојао
податак да је био лични пријатељ Лењина и Троцког), Звонимир
Шврљуга, Никола Ковачевић, Владимир Чопић, Милан Жанко
и др. Сматрало се да се комунисти у Москви обучавају за за-
датке које треба да извршавају у нашој земљи. Посебно интен-
зивно се трагало за Николом Ковачевићем, за кога се чуло да се
илегално налази у Сарајеву.²⁸⁾

²⁷⁾ Исто. Упутство Министарства унутрашњих послова Земаљској
влади БиХ од 27. септембра 1919. о поступку према оним који се враћају
из Русије, Мађарске и Аустрије, стр. 543—544.

²⁸⁾ Момчило Зечевић, *Политички рад југословенских револу-
ционара 1918—1919*, Комунист бр. 341 од 14. 11. 1963. — Као напомена 24.
Телеграм министра Прибићевића Шоли од 14. јануара 1919. — О бољше-
вичким курсевима у Москви, стр. 414—415.

*
* *
*

У посљедњим годинама првог свјетског рата примјетне су промјене у радничком покрету у Босни и Херцеговини. Оне су у директној вези с обновом рада СДС Босне и Херцеговине, која је иницијатор низа акција. Често су одржавани скупови радника под руководством Социјалдемократске странке, на којим су формулисани конкретни захтјеви радничког покрета. На Земаљској конференцији СДС Босне и Херцеговине која је одржана 3. фебруара 1918. године у Радничком дому у Сарајеву, констатовано је да је током рата, *de facto*, био онемогућен рад социјалистичких организација у Босни и Херцеговини и да је тек октобарска револуција у Русији »отворила очи мјеродавним факторима« да измијене свој став у том питању и омогуће обнову рада и СДС БиХ и радничких синдикалних организација. У резолуцији с ове конференције истиче се, с посебним нагласком, потреба обнављања социјалистичких радничких организација, чији је рад дотад био прекинут »ванредним стањем, једнако као и право збора и удруживања«. У свом раду социјалистичке радничке организације требало је да слиједи »старе правце«, да се не збуњују приликама у Монархији и да се клоне национализма који су проповиједале грађанске странке. Оне, у ствари, треба да су надахнуте »духом интернационализма« и циљевима »које су деценијама слиједили«. На овој конференцији учесници нису смјели расправљати о проблемима рата и мира, јер су у томе онемогућени од стране полицијског представника који је присуствовао конференцији. С обзиром на то да је тада питање исхране и скупоће било незаобилазно, на конференцији је истакнут захтјев да се дотадашњи скупарински доплатак (доплатак на скупоћу) за све рударске раднике у Босни и Херцеговини повиси од 50% на 100% и да се свим радницима додијели једнократна изванредна помоћ. У резолуцији се обавјештава јавност да је обновљено страначко гласило »Глас слободе« и упућен позив радницима да се претплате на овај лист.²⁹⁾

Положај појединих категорија радника био је у посљедњој години рата врло тежак. То се првенствено односило на рударе. Међу рударима владало је дубоко незадовољство. Њихове наднице нису ни приближно одговарале тадашњим потребама. Котарски предстојник у Високом констатује у свом извјештају Земаљској влади од 5. фебруара 1918. да рудари Брезе приликом исплате у јануару 1918. године нису »ни хелера« примили, јер је већина одраније била дужна тамошњем конзуму, гдје су набављали животне намирнице. Њихове породице остале

²⁹⁾ Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету БиХ*. Грађа. Извјештај шефа Полицијске дирекције у Сарајеву о раду Земаљске конференције социјалистичких радничких организација, стр. 299—305.

су без средстава за друге врсте набавки (одјеће, обуће, дувана и др.). Котарски предстојник сматра да стога није случајно да су рудари склони револуционарном расположењу и акцији. У интересу несметаног рада у руднику и у циљу спречавања немира у њиховим редовима и организовања штрајкова треба, према овој оцјени, да се подуму кораци за побољшање њиховог положаја.³⁰⁾ Сличан положај рудара регистрован је у Варешу, Какњу и др. Власти не крију да су рудари дубоко незадовољни и да револуционарна пропаганда има плодно тло у њиховим редовима. Свему томе погодвала је општа револуционарна ситуација изазвана догађајима у Русији и у другим европским земљама (Њемачкој и Мађарској). Није стога било случајно да у рударским центрима Босне и Херцеговине најраније почиње обнављање радничких организација СДС БиХ.³¹⁾ Занимљиво је истаћи да се на скупу Социјалдемократске странке у руднику Зеница одржаном 24. марта 1918. године разматрало питање укључивања сељака у редове СДС БиХ. Идеја о томе најуже се доводила у везу с нерјешеним аграрним питањем, за чије је коначно рјешење Социјалдемократска странка Босне и Херцеговине испољавала у ово вријеме све веће интересовање.³²⁾ Она је и раније, до почетка првог свјетског рата, истицала захтјев за укидањем феудалних односа у Босни и Херцеговини. Кмет је требало да добије бесплатно земљу, а земљишни посједник новчану накнаду од државе. Међутим, крајем 1917. године, под утицајем опште револуционарне климе у Европи, а посебно оних мјера које су донесене у Русији побједом октобарске револуције, СДС Босне и Херцеговине коначно је прихватила лијеву оријентацију у међународном радничком покрету. По узору на совјетски декрет о земљи, СДС БиХ сада је тражила национализацију земље, односно национализацију свих великих посједа. Коначно је ова странка формулисала свој став о аграрном питању на тај начин што је у свој програм унијела захтјев за експропријацију феудалних имања у корист кметова. С тим у складу сада су и њена настојања да окупи сељаштво у социјалистички покрет.^{32a)}

Узнемирено село било је погодан терен за револуционарну пропаганду и стога се у ово вријеме на готово свим скуповима

³⁰⁾ Касим Исовић, *Одјец и утицај октобарске револуције*. Грађа. Извјештај котарског предстојника Перковића Земаљској влади од 5. фебруара 1918, стр. 329.

³¹⁾ Исто. Жандармеријско крило Команди Жандармеријског корпуса 22. фебруара 1919, стр. 343.

³²⁾ Исто. Котарски уред у Зеници Земаљској влади у Сарајево 25. марта 1919, стр. 368—369.

^{32a)} Недим Шарац, *Социјалдемократска странка Босне и Херцеговине и аграрно питање*, Годишњак Друштва историчара БиХ, XI, Сарајево, 1961.

радника, посебно рудара, међу којима је било доста са села, актуелизира аграрно питање и истиче захтјев за његовим рјешењем. Тада се чине покушаји да се СДС Босне и Херцеговине више приближи селу и његовим проблемима. Власти нису остале равнодушне за све оне скупове на селу који су иницирани и организирани од стране ове странке. Схватајући да агитација Социјалдемократске странке за радикално рјешење аграрног питања може само потенцирати незадовољство у редовима сељаштва, Земаљска влада за Босну и Херцеговину се, у свом допису од 27. априла 1918. године органима управе, позива на своју наредбу којом је забранила да се на скуповима социјалдемократа и уопште на скуповима радника у организацији социјалиста расправља о аграрном питању. У духу поменуте наредбе, представник власти овлаштен је да спријечи сваког оног говорника који би на скупу радника покренуо питање аграра да даље настави своје излагање. Агитацију социјалиста у том правцу требало је онемогућити, јер се рачунало да ће сељаци-кметови под утицајем социјалистичке пропаганде ускраћивати испуњавање обавеза према својим земљишним посједницима и тиме оштетити аге и бегове у њиховим »оправданим и законским захтјевима«. На тим скуповима радника без сметње од стране власти могло се расправљати о проблемима надница, исхране, скупове, животног стандарда и сл. У стварности, у редовима радништа био је у то вријеме испољен посебан интерес за »опасну пропаганду«, јер је сваки приговор представника власти на излагања говорника на радничким скуповима, у којим су се дотичале »забрањене теме«, изазивао гласне протесте присутних. А »забрањене теме« биле су и расправе о рату и миру, о октобарској револуцији и др. Баш због тешкоћа које су имали овлаштени представници власти да каналишу ток скупова радника у организацији СДСБиХ, од појединих локалних органа власти стизали су Земаљској влади приједлози да се уопште забрани за одређено вријеме одржавање радничких скупова.³³⁾ Таква одлука није била донесена, али је зато Земаљска влада у својој инструкцији од 27. августа 1918. године налагала да сељацима који раде у индустријским предузећима обавезно треба, у условима нарасле опасности у земљи, забранити да присуствују радничким зборовима, јер је то у интересу јавног реда и мира. Ово се образлагало и тиме да сељаци као сезонски радници у појединим индустријским гранама не припадају професионално радничкој класи. У пракси се ова владина мјера спроводила на тај начин што се одобравање одржавања радничких скупштина условљавало претходним обавезама организатора скупа да сељаци неће присуствовати нити учествовати у ње-

³³⁾ Као напомена 30. стр. 377—378 и стр. 381—382. Инструкција Земаљске владе од 27. априла 1918, Извјештај Котарског уреда Зеница од 25. марта 1918.

говом раду. Ограничења која су чињена приликом одржавања радничких скупштина садржана су и у томе што је сваки заказани скуп радника подлијегао претходном одобрењу одговарајућег органа власти.^{33a)}

У погледу понашања власти у случају избијања штрајка и сличних немира постојала је тада доста прецизна инструкција Заједничког министарства финансија од 25. фебруара 1918. године. Према тој инструкцији, немире који би настали независно од штрајка требало је енергично у коријену сузбити и по потреби у таквој ситуацији обезбиједити помоћ војске. У случају избијања штрајка, прво треба покушати да се он мирним средствима обустави. При томе је првенствено требало одстранити организаторе штрајка, а његове активне учеснике изоловати и онемогућити да у њему учествују. У случају да се таквим средствима не обезбиједи обустављање штрајка, раднике-штрајкаче треба тада насилно укључити у рад у милитаризованим предузећима, а коловође штрајка лишити слободе. Уколико би штрајк избио на жељезници, одмах треба да се спроведе, уз помоћ војске, милитаризација и у овој привредној грани. У случају штрајка рудара сугерира се вођење стрпљивих и дужих преговора с њиховим представницима, с обзиром на могућност рудара да организују отпор у виду пасивне резистенције, односно да раде с минималним ефектом. У инструкцији се посебан акценат ставља на помоћ војске у сузбијању штрајкачких акција. Била је директива да власти у свим поменутих случајевима остварују сарадњу с војним факторима и то како приликом избијања штрајка, тако и у току његовог трајања, а и у току немира уоште. Ове су се мјере сматрале нужним и изискивале су их посебне ратне прилике.³⁴⁾ У свјетлу свих изнесених околности може се потпуније сагледати како су поткрај рата били ограничени услови за било какву озбиљнију активност организованог радничког покрета. Трбало је у тим условима много довитљивости и смјелости да се и поред свих ограничења на радничким скуповима расправљају сва она питања која директно или индиректно тангирају интересе радничког покрета и радничке класе у цјелини, а која су власти изричито означиле као табу-теме. Није био риједак случај да су у то вријеме борбени раднички активисти, ризикујући да буду лишени слободе, отворено расправљали и о проблемима рата и мира, аграрном питању и сл.

Иако поткрај аустроугарске управе в. БиХ није забиљежен озбиљнији штрајкачки покрет, ипак су и тада регистроване поједине радничке акције које су се изразиле у краћим обу-

^{33a)} Исто. Инструкција Земаљске владе подређеним органима о забрани присуствовања сељака радничким скупштинама од 27. августа 1918. године, стр. 397—398.

³⁴⁾ Исто. Упутство Заједничког министарства финансија Земаљској влади у Сарајеву од 25. фебруара 1918, стр. 345—347.

ствама рада или у мањим штрајкачким акцијама. Тако је у Приједору, 6. јуна 1918. године, услједила обустава рада у жељезничкој радионици. У Сарајеву су, такође 27. јуна исте године, радници жељезничке радионице демонстративно организовали штрајк. Паралелно с тим регистроване су и акције радника у шумској индустрији за повећање наднице и побољшање животних услова. Међу радницима у предузећу за индустријску експлоатацију дрвета у Теслићу дошло је до изражаја велико незадовољство због ниских надница и слабе снабђености живежним намирницама. Власти су имале обавјештење да се почетком јула 1918. године, на иницијативу социјалдемократских странака, у Аустро-Угарској припрема генерални штрајк радника и жељезничара, који треба да захвати подручје цијеле Монархије, па тиме и Босну и Херцеговину. Биле су у том смислу припремљене превентивне мјере, а вођства радника, како појединих индустријских предузећа, тако исто на жељезници, била су стављена под строги надзор. Цјелокупна акција на организацији штрајка вршена је, према увиду власти, путем усмених договора. Изостали су, према, томе, писмени позиви, објављивање плаката и сл. Очекивани генерални штрајк, ипак, није избио.³⁵⁾

Како је већ раније истакнуто, раднички покрет у Босни и Херцеговини, предвођени СДСБиХ, у посљедњој години рата, а то значи и у задњој години аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, био је под најстрожијом контролом власти. У таквим условима, тежиште активности СДСБиХ било је на обнови социјалистичких радничких организација и борби за побољшање животних услова радника. Тако је у току овог краткотрајног периода услједила обнова рада социјалистичких радничких организација и то посебно у најзначајнијим рударским и индустријским центрима Босне и Херцеговине: Сарајеву, Зеници, Какњу, Брези, Тузли и међу радницима духанске индустрије. Вођство СДС Босне и Херцеговине обратило је у овом периоду пажњу проблемима села и с тим у вези забиљежено је приступање сиромашних сељака у Социјалдемократску странку и то посебно оних који су били запослени као сезонски радници у шумској индустрији и рударству. Власти су то забиљежиле с доста пажње.

Обновљено Гласило Социјалдемократске странке «Глас слободе» одиграло је тада важну улогу у оживљавању радничког покрета. Лист се борио с превентивном цензуром, пошто су његови написи често били под њеним ударом, а поједини бројеви листа били су плијењени. Путем «Гласа слободе» мани-

³⁵⁾ Исто. Извјештај Земаљске владе од 27. априла 1918. године Заједничком министарству финансија о активности радничких организација у Сарајеву, Зеници и Тузли, стр. 378—380; Инструкција Земаљске владе од 6. јула 1918. године у погледу избијања генералног штрајка, стр. 396.

фестовала се солидарност радника Босне и Херцеговине с револуционарним покретима у Русији, Њемачкој и Мађарској, популарисане су социјалистичке идеје и радништво информисано о кретањима у радничком покрету на ширем простору југословенских земаља.³⁶⁾

Земаљска влада за Босну и Херцеговину била је незадовољна писањем »Гласа слободе«. Генерал Саркотић писао је 27. јануара 1918. године у Беч да се у »Гласу слободе« распирују антивладино расположење и антимионархистичка осјећања. У написима о аграрном питању и у темама о спољној политици Саркотић налази доказе комунистичке оријентације овог листа. Чудно је да овај генерал истовремено указује на »српско-националистички« фанатизам уређивача овог гласила. Написи у овом листу најмање су му могли дати повода за то. У ствари, позитивно писање »Гласа слободе« о идеји југословенства оцјењивано је не само као фанатизам, већ и као непријатељска пропаганда. Због тога Земаљска влада није искључивала могућност примјене изнимних одредби о Закону о штампи против »Гласа слободе«. О тим мјерама говорило се и у једном извјештају Земаљске владе Заједничком министарству финансија од 6. априла 1918. године. У њему се у почетку истиче како су листови у Босни и Херцеговини до обнове »Гласа слободе«, с обзиром да нису »штетили интересима«, уживали одређене погодности. Тако је постојала пракса, да се избјегне заплијена листа, да се број у припреми доставља на увид државном одвјетнику. Уколико државни одвјетник није имао приговора, лист је одлазио на коначно штампање. Овакав се поступак, према мишљењу одговорних у Земаљској влади, потврдио као опортун и подобан. Међутим, појавом »Гласа слободе« стање се измијенило, јер, како то види генерал Саркотић, »Глас слободе« носи наглашену оријентацију »интернационалне социјалистичке партије« и путем њега се шире револуционарне идеје и пропагира бољшевизам. Иако је цензура своје учинила, ипак су се, према Саркотићу, из више разлога, посебно због уважавања инструкција Заједничког министарства финансија, пропуштали многи чланци који су, *de facto*, вршили »штетан« и негативан утицај. Он је стога сматрао да је законски дуплустава обустава излажења овог социјалистички усмјереног листа, али кривични поступак против уређивача једва би, при постојању превентивне цензуре, могао водити позитивном и очекиваном резултату. Стога је Саркотић заступао мишљење да се прописани поступак у односу на штампу мора стриктно примјењивати. На тај начин редакција »Гласа слободе« мора обавезни примјерак листа ставити на увид државном одвјетнику, који, у случају да се у њему објављује напис

³⁶⁾ Др Ибрахим Карабеговић, *Раднички покрет Босне и Херцеговине између револуционарне и реформистичке оријентације 1909—1929*, Сарајево, 1973, стр. 79—82.

којим се чини кривично дјело, одмах издаје налог да се цио број листа плијени, а одговорне личности подвргну кривичном поступку. Према важећем пропису, редакције листа биле су дужне да државном одвјетнику доставе обавезни примјерак шест сати прије излажења из штампе. Како би овом одредбом били погођени сви листови, Саркотић је начинио измјену тиме што је тај рок од шест сати смањио на два сата. Он је за то добио и сагласност министра Буријана. Према томе, тиме је »Глас слободе« добио посебан третман, јер је у очима власти у ово вријеме оцијењен као опасан лист. Редакција овог јединог радничког гласила у Босни и Херцеговини морала се, према томе, у ово вријеме борити с цензуром и честим забранама његовог излажења. И претплатници овог листа били су евидентирани од стране жандармеријских станица како би били под контролом полицијских органа.³⁷⁾

*
* *
*

Након рата, у новоствореној Краљевини СХС раднички покрет у Босни и Херцеговини, предвођен Социјалдемократском странком Босне и Херцеговине наставио је и у оквирима нове државне организације доста живу активност. Социјалистичке организације дјеловале су отворено, борбено, гласно се солидарисући с успјесима руског пролетаријата и отворено и енергично подржавајући револуцију у Мађарској и Њемачкој. На борбен начин тражила се успостава републиканског уређења у новоствореној држави. Кроз цјелокупну такву политичку активност као да је вођство радничког покрета изражавало једно схватање да су се у новоствореној држави обезбиједили бољи услови од претходног периода и као да су наступили бољи дани за општи развој и дјелатност радничког покрета. Свакако да су у томе играле улогу и неке друге околности и да је вођство радничког покрета користило општу револуционарну климу у земљи и ван граница наше земље, а такође опште несређено стање у земљи, када се нова власт налазила у процесу свог организовања и консолидовања. Несметан, доста полетан и динамичан ток у развоју радничког покрета првих мјесеци након рата релативно је кратко трајао, јер новостворена власт Краљевине СХС није била спремна да толерише такву политичку активност СДС БиХ. Првих мјесеци, у новоствореној држави

³⁷⁾ Касим Исовић, *Одјеци и утицај октобарске револуције...* Грађа. Извјештај Земаљске владе Заједничком министарству финансија од 6. априла 1918. године о мјерама против »Гласа слободе«, стр. 372—374. Шире и испрпније о »Гласу Слободе« види: Ибрахим Карабеговић, *Глас слободе од 1909—1929. године и његов значај за проучавање историје радничког покрета у Босни и Херцеговини*, Прилози Института за историју радничког покрета, Сарајево, VII, 7, 1971.

слободно су одржавани скупови радника у организацији СДС БиХ, на којим се отворено пропагирала републиканска идеја, затим величао револуционарни дух октобра и истицала парола борбе против »буржоаске Југославије«. Већ почетком 1919. уследили су директиве и упозорења с највишег мјеста из Београда да се неће убудуће допуштати скупови радника на којим се пропагирају такве и сличне идеје. Поводом одржавања скупштине СДСБиХ, половином јануара 1919. године, на којој је главни говорник био познати српски социјалиста Филип Филиповић и с које је упућен борбени поздрав совјетској републици, Народна влада за Босну и Херцеговину обавјестила је команданта II армијске области са сједиштем у Сарајеву, војводу С. Степановића, да ће Ф. Филиповић због свог говора на поменутој социјалистичкој конференцији бити предат државном одвјетнику, а С. Јакшић бити позван код шефа правосуђа да му се саопшти да се убудуће неће дозволити такве »протудржавне демонстрације«. Предсједник Народне владе Шола такође је обавјестио министра Прибићевића да се убудуће неће моћи одржавати слични раднички скупови без претходне најаве полицијским властима, којим, иначе, обавезно мора присуствовати њихов представник. Шола је већ у то вријеме имао у виду и далекосежније мјере против радничког покрета, али се оне тада још нису могле донијети, јер, како он истиче, »на снази постоји одредба кривичног закона да није могуће кривце ради политичких деликата прогонити«. Међутим, он је најавио измјену поменуте одредбе Кривичног законика и био је упућен, у том смислу, приједлог одговарајућем министарству у Београду. Иако су највише власти у Босни и Херцеговини у ово вријеме морале признати да вођство СДС Босне и Херцеговине није у својој дотадашњој политичкој активности прибјегавало насилним средствима и методама борбе и да су се штрајкови јављали с циљем да се на тај начин побољша материјални положај радника, ипак није било двоумице код носилаца власти, а то и сам Шола на једном мјесту наглашава, да је »преврат у бољшевичком смислу једини прави идеал ових људи«³⁸⁾ (мисли на вођство СДСБиХ -- пр. моја).

О поштравању курса према активности радничког покрета у БиХ доста говоре инструкције тадашњег министра унутрашњих послова Св. Прибићевића, које је он достављао Земалској влади у Босни и Херцеговини у првој половини 1919. године. Он у њима тражи да се енергично сузбија »бољшевичка« агитација, а посебна је мета његових оштрих напада и осуда гласило СДС Босне и Херцеговине »Глас слободе«. У телеграму од 8. фебруара 1919. године, он налаже да се исти лист плијени као и све друге публикације које глорификују бољшевизам.

³⁸⁾ Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету БиХ*. Грађа. Извјештај Шоле Прибићевићу од 18. јануара 1919, стр. 324—325.

Његов енергичан захтјев био је да се подвргне најстрожијој цензури »агитирање републиканских форми владавине«. ³⁹⁾ Главни смјер активности вођства СДС Босне и Херцеговине у почетку 1919. године, у очима активиста СДС БиХ, карактерише борба за остварење јединства радничког покрета на подручју цијеле земље; борба против националних трвења и национално-вјерске нетрпељивости; борба за рјешење аграрног питања и то одузимањем земље од ага и бегова и њене додјеле кметовима без икакве накнаде; развијање интензивне политичке активности како би на изборима за Уставотворну скупштину социјалисти изборили највећи број својих представника и, на крају, борба за одвајање цркве од државе. Власти је забрињавала чињеница да овакав програм СДС Босне и Херцеговине има подршку код једног броја демобилисаних војника, посебно бивших заробљеника из Русије. ⁴⁰⁾

У готово свим значајнијим привредним центрима гдје је концентрисана радничка класа у Босни и Херцеговини власти су запажале револуционарно расположење међу радницима, прожете републиканским осјећањем и спремношћу на борбу. Сматрало се да у том погледу нарочито предњаче жељезничари. Они су тада и били најбоље организовани и сваког тренутка се очекивало да они прогласе генерални штрајк. Процењивало се да их је организовано 11.000 и да је тај процес узео нарочито маха непосредно након доласка српске војске у БиХ. Према процјени Жељезничке дирекције за БиХ и Полицијске дирекције у Сарајеву, жељезничари су били у великом броју огорчени противници монархијског уређења, добро су организовани и у вези су са СДСБиХ. »Нерасположење према новој држави, истиче се у овом извјештају од 31. јан. 1919. године, постало је ствар коју се више нико не устручава да јавно докаже«. ⁴¹⁾ А у извјештају сарајевске окружне области од 29. фебруара 1919. године констатује се да су социјалистичке идеје међу жељезничарима узеле толико маха да су их прихватили и њихови »дојучерашњи противници и национални хрватски социјалисти«. Сарајевска окружна област сматрала је да је готово иста ситуација међу рударима Босне и Херцеговине. У редовима рудара превладало је увјерење да уз помоћ и подршку Социјалдемократске странке БиХ једино могу да заштите своје класне (у извјештају се каже сталешке — пр. моја) интересе. Констатујући да је рат много допринио таквом опредјељењу радника у истом извјештају дословно стоји: »Рат је произвео да матери-

³⁹⁾ Исто. Телеграми Прибићевића Шоли од 8. фебруара 1919, стр. 427.

⁴⁰⁾ Као напомена 37. Когарски уред Фојнице Земаљској влади 17. фебруара о социјалдемократској скупштини, стр. 427—429.

⁴¹⁾ Касим Исовић, *Одјаци и утицај октобарске револуције*. Грађа. Народна влада за БиХ скреће пажњу на активности жељезничара у допису од 31. јануара 1919, стр. 424.

јалистичка идеја превлада све друге као никад прије. Стога се и јаче осјећају друштвене неједнакости. Рудари се оријентишу на СДСБиХ јер су дошли до увјерења да су жељезничари успјели да обезбиједу боље животне услове захваљујући својој организованости.⁴²⁾

Извјештаји који су стизали Земаљској влади из најјачег рударског базена, какав је Крека код Тузле, говорили су о изразито револуционарном расположењу тамошњих радника. Међу рударима Креке Социјалдемократска странка имала је несумњиво јако упориште. Само на протестном скупу радника, одржаном 21. фебруара 1919, у организацији ове радничке странке, било је присутно преко 5.000 радника. Котарски уред из Тузле, с тим у вези, констатује како се том приликом говорило против превентивне цензуре и запостављања Социјалдемократске странке у тадашњем Државном вијећу. Истицале су се пароле против буржоаског система у земљи, а чуле су се и пароле »живио бољшевизам«⁴³⁾ У Бањој Луци се на основу заплијењеног плаката сазнало да тамошњи одбор СДС Босне и Херцеговине припрема протестну скупштину за 21. фебруар 1919. године, под паролом: »Протест против обесправљивања и провоцирања радничке класе«⁴⁴⁾ Петосатни протестни генерални штрајк 30.000 радника организован је истог дана у Сарајеву, Травнику, Тузли, Мостару, Бањој Луци, Зеници и Бос. Броду.⁴⁵⁾ Све ово искористила је Земаљска влада да 1. марта 1919. године изда налог да се убудуће забране скупови на којим се велича бољшевизам. Скупове социјалиста, према истој наредби, треба дозвољавати само у оним случајевима ако постоје гаранције да су они заиста потребни и да »нису пуке провокације односно буњење и тровање маса«. Власти треба да дозволе да се на њима критикује управа и њени органи »у најширем обиму« при чему треба да изостане »лично вређање«⁴⁶⁾

И састанак мјесне организације СДС у Мостару, почетком фебруара 1919, са 800 присутних, посвећен је оштрој критици политике тадашње власти, посебно њене мјере о завођењу слободне трговине, којом се ишло наруку »богатој класи« да уз високе цијене купује намирнице. На овој конференцији социјалиста тражено је укидање слободне трговине у условима велике оскудице, поновно завођење максимираних цијена и спровођење реквизиције вишкова хране која је депонована у мага-

⁴²⁾ Исто. Извјештај Округне области Сарајево Земаљској влади од 29. фебруара 1919, стр. 433—434.

⁴³⁾ Исто. Извјештај Котарског уреда Тузла Земаљској влади од 21. фебруара 1919, стр. 434.

⁴⁴⁾ Исто. Летак Мјесног одбора СДС у Бањој Луци, стр. 435.

⁴⁵⁾ Хронологија радничког покрета и СКЈ 1919—1979. Том I, Београд 1980, стр. 66.

⁴⁶⁾ Као напомена 41. Упутство Земаљске владе у вези с одржавањем социјалистичких скупштина, стр. 436.

цинима »богаташа и шпекуланата«. Реквирирани вишкове хране треба подијелити сиромашном народу уз приступачну цијену. Режим је критикован што није извршио радикалан раскид с чиновништвом и полицијом наслеђеним из претходног, аустроугарског периода управе и што се владине мјере не спроводе у интересу свих класа. Са конференције је упућен протест против аспирација италијанског империјализма на дијелове наше земље. Такође су овом приликом дошле до изражаја симпатије присутних за успјехе руског пролетаријата у октобарској револуцији.⁴⁷⁾

Са колико пажње и забринутости су праћене акције радничког покрета у ово вријеме види се, поред осталог, и у томе што се на вијест да СДСБиХ за 21. фебруар најављује у Сарајеву протестну скупштину створила готово пометња међу компетентним представницима власти. Указивало се, с тим у вези, на опасност да скупштина прерасте у отворену демонстрацију против режима. Претпостављало се да у таквој ситуацији сарајевска полиција не би могла одговорити своме задатку. Замољен је зато командант босанске дивизијске области да, на дан када је заказана скупштина социјалиста, војска буде у приправном стању. А полицијски директор у Сарајеву добио је налог од предсједника Земаљске владе Шола да позове све вође СДС БиХ и запријети им да својим акцијама не угрожавају ред и мир у земљи, јер ће у супротном бити употребљена сила против »изазивача«⁴⁸⁾ нереда. Може се стога констатовати да су у првој половини 1919. године највише власти у земљи биле заокупљене страхом и бригом од могућности да радничка класа не изврши »преврат«. Предсједник Земаљске владе за Босну и Херцеговину Шола пише министру Прибићевићу, 28. марта 1919. године, да Социјалдемократска странка Хрватске (СДС Хрватске), под утицајем мађарске револуције, припрема преврат и да у томе има подршку »клерикалних и франковачких Хрвата«. У Хрватској, односно у Загребу, јавно су се ширили, истиче Шола, прогласи СДС Хрватске, у којима се позивају војници на непослушност. Сељаци и грађани се позивају да оснивају војничка, радничка и сељачка вијећа.⁴⁹⁾ Иако је у оваквим информацијама било претјеривања, оне нису биле без основа, јер је значајан подстрек општем револуционарном расположењу маса у Хрватској, Славонији и Војводини, а и другим крајевима земље, дала појава социјалистичке револуције у Мађарској крајем марта 1919. године. Познато је да је тада у Будимпешти била образована

⁴⁷⁾ Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету БиХ*. Грађа. Среско начелство у Мостару Народној влади 5. фебруара 1919, стр. 326.

⁴⁸⁾ Исто. А. Шола команданту босанске дивизијске области 19. фебруара 1919, стр. 327—328.

⁴⁹⁾ Исто. Земаљска влада за БиХ министру Прибићевићу 28. марта 1919, стр. 329—330.

посебна југословенска комунистичка група, која је издавала и слала у Југославију прогласе, брошуре, летке и слично. Ова група издавала је и свој лист »Црвена застава«, који је растуран у нашој земљи. Поред свега тога, у мађарској револуцији учествовала је и једна војна јединица састављена од Југословена којима је командовао Иван Матузовић, пекарски радник, касније командант мађарске Јужне црвене армије.⁵⁰⁾ Међутим, тадашња руководства социјалдемократских странака Хрватске и Словеније била су присталице сарадње с буржоазијом и с владама у Краљевини СХС. Остајући у то вријеме на опортунистичким и реформистичким позицијама, они нису озбиљно ништа ни покушали да револуционарном превирању, које је захватило радничку класу и добар дио сељаштва, дају организован вид и усмјере на борбу за рушење постојећег поретка.

У цјелокупној овој ситуацији, власти су се посебно тешко мириле са чињеницом да и у редовима активних војника и официра има присталица републиканске идеје. Ова појава настојала се, поред осталог, објаснити дугим одсуством српских војника од њихових домова и slabим економским стањем у Србији. Све је то доприносило општем револуционарном расположењу и »превратничким« идејама. Није остало незапажено од власти да поједина активна војна лица посјећују Раднички дом у Сарајеву и да се друже са социјалистима. Такве појаве запажене су и у другим мјестима Босне и Херцеговине. У свом допису од 23. априла 1919. године Команди II армијске области, Земаљска влада констатује како је »из поузданог извора« обавијештена да се у »радничком дому овдашњих социјалдемократа у леглу болшевичке пропаганде састају социјалисти и поједини српски војници и да дотичне конференције обдржавају у једној помоћној соби«. Овим састанцима присуствовали су и неки српски официри. Земаљска влада обратила је на ову чињеницу посебну пажњу и подузела је кораке да установи имена српских војника који су одржавали везе са социјалистима у Сарајеву.⁵¹⁾ Војницима је, иначе, било »најстрожије« забрањено да учествују на политичким скуповима и сличним политичким манифестацијама и Команда II армијске области молила је Земаљску владу да се заложи да вођство СДСБиХ не дозвољава приступ у њен дом војним лицима, па ни онда када се исти дом појављује као организатор забава, предавања и слично.⁵²⁾ Ова појава међу српским војницима није имала шире размјере. Радило се, ипак, о појединцима војницима и то није требало да изазове већу забри-

⁵⁰⁾ Касим Исовић, *Одјец и утицаји октобарске револуције*. Грађа. Министар Св. Прибићевић Земаљској влади 23. маја 1919, стр. 518.

⁵¹⁾ Као напомена 47. Земаљска влада за БиХ Команди II армијске области у Сарајеву 29. марта 1919, стр. 330—331.

⁵²⁾ Као напомена 50. Команда области Земаљској влади 26. априла 1919, стр. 462.

нутост тадашњих власти. Војска и војни чиниоци уско су сарађивали са цивилном влашћу. Већу бригу могла је изазвати вијест да у то вријеме расте социјалистички утицај на селу. Котарски уред у Зеници, констатујући наведену чињеницу у извјештају од 31. марта 1919. године, истиче да је једино српска војска способна да спрјечи одржавање скупштина на селу у организацији СДСБиХ, мада има података да и у њиховим редовима има присталица социјалистичког покрета.⁵³⁾ Истицањем у први план српске војске као гаранције за очување »реда и мира«, изражавало се недовољно повјерење управних власти према постојећем полицијском и жандармеријском апарату, дијелом наслијеђеном од раније, аустроугарске управе.

У складу с обавјештењима котарских власти да село постаје све више подложно утицају социјалистичке пропаганде, Земаљска влада је подузела са своје стране одређене кораке. Она је циркуларним писмом од 10. априла 1919. године позвала окружне и среске начелнике, затим свештенике и учитеље, као и друге »угледне« личности да утичу на народ да се не »помути чисти патриотизам наших сељака«.⁵⁴⁾ Издава је, затим, директива да се ни под коју цијену не смију дозволити скупштине Социјалдемократске странке БиХ по селима. Међутим, те њене мјере нису имале очекивани ефекат, јер су и даље евидентирани случајеви да социјалисти агитују у редовима сељаштва. Из зеничког котара, 18. априла 1919. године јављено је да социјалисти обилазе околна села и обећавају сељацима да ће се борити за рјешење аграрног питања. И на подручју травничког округа забиљежене су сличне појаве. И тамо су социјалисти агитовали међу сељацима да ће се они борити против великих пореза и за рјешење аграрног питања. У својој агитацији на селу социјалисти су истицали да је војска велико оптерећење за земљу и да они сматрају да је она непотребна.⁵⁵⁾ У сваком поједином случају гдје се располагало информацијом да социјалисти врше пропаганду на селу власти су издавале налог најближој жандармеријској станици да изврши истрагу и хапшење агитатора. У мјесечном извјештају за март 1919. године, Земаљска влада за Босну и Херцеговину обавијестила је Министарство унутрашњих послова да је евидентирано незадовољство међу сељацима, посебно међу оним који се враћају из заробљеништва и из војне службе. То користи СДСБиХ за своју

⁵³⁾ Као напомена 47. Извјештај Котарског уреда Зеница Земаљској влади 31. марта 1919, стр. 332.

⁵⁴⁾ Исто. Циркуларно писмо Земаљске владе свим окружним начелницима од 10. априла 1919, стр. 334—335.

⁵⁵⁾ Као напомена 50. Котарски уред Зеница Земаљској влади 18. априла 1919, стр. 451—452; Жандармеријска станица у Травнику Котарском уреду у Травнику 19. априла 1919, стр. 457—458.

политичку пропаганду. Резултат тога је повећан број сељака у поменутој странци.⁵⁶⁾

Занимљиво је како се у ово вријеме објашњавао од стране власти порасли утицај социјалиста у народу. У Зеници је, према мишљењу котарског предстојника, социјалистички покрет добио ширу друштвену подршку једноставно стога што је Зеница »средиште свих рудара БиХ и важно мјесто пропаганде социјалдемократске организације«. С тим у вези се указује на потребу да власти обрате будну пажњу на дјелатност СДСБиХ, која је у свом раду прешла на »политичко поље настојећи да добије власт у своје руке«. Морало се, такође, признати да успон утицаја социјалиста на радничку класу није могло спријечити ни свештенство. »Побожни и богобојазни католички сељак овог индустријског котара, истиче се у истом извјештају, постао (је) социјалиста, приправан да пође за вођама јер види колико су ојачали и колико испословали за побољшање радничке класе.« У оваквој ситуацији писац овог извјештаја не искључује могућност да ће и социјалисти у Босни и Херцеговини искористити револуционарни покрет у Мађарској, јер је ширење револуције из ове земље »нашло разумијевања и код овдашњих пролетера, којима је лако успјети да заведу непросвјешћеног тежака, јер радећи с њиме у мајдану пружена (им) је могућност да га заразе болшевизмом.«⁵⁷⁾ Било је, међутим, и другачијих објашњења зашто је утицај социјалиста појачан и зашто је немир у Босни и Херцеговини у ово вријеме у сталном порасту. У писму предсједника Земаљске владе за Босну и Херцеговину Шоле министру Прибићевићу, 29. марта 1919. године, каже се, на примјер, како је »терен« у Босни и Херцеговини, у поређењу с другим крајевима земље, погоднији за извршење »преврата« усљед »... вјерских и племенских супротности и невоспитаности народа«. Он сматра да на распаљивање страсти у народу највише утиче штампа којој се може доскочити само строгом цензуром. Шола осуђује писање радничке штампе у Загребу и Београду, која својим написима доводи у питање државно и народно јединство земље. Како дотад није проведен погодан начин да се спријечи растурање радничке штампе, Шола се залаже за увођење строге цензуре која би била диригована из једног центра и која би водила рачуна о посебним приликама у појединим крајевима земље. Министар Прибићевић, у начелу сагласан с овим Шолиним приједлогом, сматрао је да се цензура мора прво ограничити на оне написе у штампи који третирају питања спољне политике земље, затим о стању и кретању војске, али и на

⁵⁶⁾ Исто. Извјештај Земаљске владе од 28. априла о општој ситуацији у марту 1919, стр. 475—477.

⁵⁷⁾ Исто. Извјештај котарског предсједника Зеница Земаљској влади 31. марта 1919, стр. 442.

оне у којима се народ позива на социјалну револуцију, односно насилну измјену постојећег друштвено-политичког система.⁵⁸⁾

У другој половини априла 1919. године, у Београду је одржан Конгрес уједињења, на коме се већина дотадашњих социјалдемократских странака и група у нашој земљи ујединиле у јединствену радничку странку под називом Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). То је био крупан догађај у историји радничког покрета наших народа. Припреме за одржавање овог конгреса испуниле су у великој мјери активност социјалдемократских странака у нашој земљи од завршетка рата и стварања Краљевине СХС. У исто вријеме, одржан је и Конгрес уједињења синдикалних организација. У извјештају министру Прибићевићу, од 19. маја 1919. године, Шола тврди како су »социјалисти« у БиХ након одржаног конгреса у Београду врло интензивно политички дјеловали. Он напомиње да су и на самом конгресу у Београду делегати из Сарајева били веома активни.⁵⁹⁾ Делегати Конгреса уједињења били су, иначе, подвргнути посебном политичком надзору. Полицијски комесаријати били су дужни да о томе доставе посебне извјештаје Земаљској влади у Сарајеву. По повратку делегата у Сарајево Сретен Јакшић покушао је да из воза одржи говор радницима присутним на сарајевској жељезничкој станици, али, је у том био спрјечен од стране полиције. Он је свој говор одржао на отвореном простору. Важно је истаћи да су, према обавјештењима Команде II армијске области, од стране делегата с Конгреса у Београду дијељени леци у Радничком дому у Сарајеву, у којим се радници и војници позивају на револуционарно успостављање »пролетерске диктатуре«. Наводно су и војници позивани да отказују послушност својим старјешинама.⁶⁰⁾

У ово вријеме, већу пажњу власти привукле су најављене радничке манифестације у вези с прославом првомајских празника. Цио ток ствари у вези с прославом Првога маја приказиван је у алармантном тону и власти су вршиле припреме као да ће тог дана избити револуција. Прикупљане су информације којим је требало доказати да се заиста на тај дан припрема »преврат«. Тако је Котарски уред у Зеници, 23. априла 1919. године, са доста узнемирености обавијестио Земаљску владу да је у магацину рудника у Зеници извршена крађа експлозивног материјала. Слична крађа наводно се одиграла и у Бихаћу, гдје

⁵⁸⁾ Исто. А. Шола министру унутрашњих послова Светозару Прибићевићу 29. марта 1919, стр. 440.

Као напомена 47. Министар Прибићевић Шоли (неутврђен датум), стр. 414.

⁵⁹⁾ Као напомена 47. Извјештај А. Шоле министру Св. Прибићевићу од 19. маја 1919, стр. 387—388.

⁶⁰⁾ Као напомена 50. Извјештај Полицијског комесаријата Земаљској влади 26. априла 1919, стр. 472.

је украдено 90 килограма хлоратита. С тим у вези се развила веома жива кореспонденција између Окружне области у Травнику и Котарског уреда у Зеници. Радило се о сандуку од 5.000 експлозивних капица. И овај догађај доведен је у везу с припреманом прославом Првог маја. Окружна област у Травнику сматрала је да су социјалисти охрабрени својим дотадашњим успјешним политичким радом и да их то подстиче да изазову веће nerede, а можда организују и преврат на свој празник. Ишло се тако далеко у преувеличавању и драматизовању овог случаја крађе у руднику Зеница да је Окружна област изнијела мишљење Земаљској влади да би на подручју Зенице, Жепча и Јајца требало прогласити пријеке судове, јер социјалистима »досадашње казне не импонирају те би се тиме лако дали завести на изгред«.⁶¹⁾ Земаљска влада добила је и с подручја бањолучког округа обавијест да у поводу првомајских празника треба да »букну немири«. И овдје се помишљало на завођење пријеког суда. Помињана је и могућност изрицања и смртних казни, »које се могу у нужди овршити и стријељањем«.⁶²⁾ Из Вареша је стигла обавијест о организовању демонстрација тамошњих радника, које треба да буду подржане од стране католичког и муслиманског становништва. Земаљска влада је била обавијештена да је и на подручју травничког котара извршена припрема за прославу Првог маја. За ту сврху су припремљене и првомајске паролe у којима се поздрављају комунисти Мађарске, Италије, Енглеске и др. Упућују се, такође, поздрави Совјетској Републици Беле Куна и Црвеној армији.⁶³⁾ У инструкцији свим окружним начелницима и полицијској дирекцији у Сарајеву од 16. априла 1919. године, у вези с прославом Првог маја, није се предвиђала забрана ове прославе радничког празника. Претпостављало се, додуше, да ова прослава неће бити »обична манифестација«, већ да може прерасти у »једну демонстрацију« и стога се налагало поменутиим органима да се »оружана сила има тек онда употријебити када се сва остала средства исцрпе и кад радници односно демонстранти употријебе силу, било то у ма ком правцу«. У случају да жандармерија не буде у стању да заведе ред, у акцију тад треба да ступи војска. У часу кад интервенише, полицијски и други органи требало је прогласити пријеки суд. Брахијалној сили, према овој инструкцији, није се смијело прибјећи »... ради говора поклика и псовки«. Земаљска влада је заступала став да се неће ометати прослава Првог маја »... уколико се исте крећу у границама позитивних

⁶¹⁾ Као напомена 47. Котарски уред Зеница Земаљској влади 23. априла 1919, стр. 336; Окружна област Травник котарским уредима Жепче, Јајце и Вугојно 24. априла 1919, стр. 336.

⁶²⁾ Као напомена 50. Земаљска влада Котарском уреду у Бањој Луци 25. априла 1919, стр. 466—467.

⁶³⁾ Исто. Извјештај Жандармеријске станице у Варешу Команди III жандармеријске бригаде у Сарајеву 26. априла 1919, стр. 468—469.

закона».⁶⁴) Међутим, неколико дана касније, у Београду, на сједници Министарског савјета другачије се одлучило. У ствари, ријешено је да се забрани организовање прославе Првог маја у Босни и Херцеговини и о томе је министар Св. Прибићевић обавијестио предсједника Земаљске владе Шолу 26. априла 1919. године. Оваква одлука за Босну и Херцеговину објашњавала се тиме што подручје БиХ представља такозвану војишну зону. Ова забрана односила се и на градове Загреб, Београд и Сплит. С тим у вези су армијским командама издана наређења о успостављању приправног стања а командантима жандармерије потребне инструкције. С обзиром на то да се очекивала реакција и отпор од стране организованог радничког покрета, на поменуту одлуку Министарског савјета издата је и посебна владина инструкција од 29. априла 1919. године, у којој се налаже органима власти да упозоре водство СРПЈ (к) да је дужно поштовати владину одлуку о забрани прославе Првог маја. У случају да тог дана буде угрожен ред и мир војска ће најенергичније интервенисати, а ако би радници на жељезници тада организовали штрајк сви они, као и службеници »на војишном делу«, потпадали би под војни суд, а штрајк би био проглашен као побуна у војсци. Било је најављено и хапшење радничких вођа и завођење строгих казни за раднике у случају штрајка. У накнадној депеши од истог датума истиче се могућност појаве пасивне резистенције у редовима радника као својеврсног вида отпора. У таквом случају требало је, по налогу власти, »отправити све особе које се истичу протудржавним држањем и комунистичком агитацијом«.⁶⁵)

У инструкцијама највиших власти, у поводу прославе Првог маја најављивао се у сваком случају један оштрији курс борбе против радничког покрета. То потврђује и сама Земаљска влада у једној својој информацији од 29. априла 1919. године, упућеној Команди II армијске области. Ту се, између осталог, истиче да је фактички »... крајње време да се безобзирности и претјераним и ничим оправданим захтјевима радничке класе снажно насупрот стане«. Истог оног тренутка кад буду похапшене истакнуте вође радничког покрета требало је, по налогу Земаљске владе, извршити пресију на чланове њихових породица, интернирати их из њихових домова, обезбјеђујући им само најнужнија средства за живот. На сам празник требало је да буде заведен полицијски час, који у Сарајеву почиње у

⁶⁴) Исто. Упутство Земаљске владе окружним начелницима и Полицијској дирекцији у Сарајеву у вези с првомајском прославом од 16. априла 1919, стр. 446—448.

⁶⁵) Исто. Министар Прибићевић Земаљској влади о забрани прославе 1. маја, 26. априла 1919, стр. 469—470; Шифровани телеграм Земаљске владе свим подређеним органима управе у вези са забраном прославе 1. маја, од 26. априла 1919, стр. 470—471.

10, у провинцији у 9, а по селима у 7 часова навече. Треба да буде заведена општа забрана точења алкохола.⁶⁶⁾

Вијести које су Земаљској влади стизале о реаговању мјесних организација СРПЈ (к) у БиХ на наведене одлуке сводиле су се на то да је забрана изазвала велико изненађење, а понегдје и запрепаштење у редовима радника. У већини мјеста чланови СРПЈ (к) истицали су да се они обавезују и примају на себе одговорност за организацију првомајске прославе. У појединим случајевима се тражила дозвола за одржавањем скупштине и радничке забаве, тј. дозвола за прославу 1. маја с ограниченим програмом. Неки котарски предстојници били су склони да овај раднички захтјев подрже, али је то Земаљска влада у сваком поједином случају врло категорично одбила. Извјесна »попустљивост« појединих котарских уреда долазила је отуда што су се на лицу мјеста увјерили о стварном расположењу међу радницима и што су жељели да се бар минималним уступцима дјелује »умирујуће« на раднике.⁶⁷⁾

На вијест о званичној забрани прославе 1. маја неке радничке организације изразиле су своје негодовање, али без манифестација отвореног супростављања; неке су привидно ту одлуку мирно примиле, а неке су најавиле могућност немира, па и штрајка. У Сарајеву су представници Социјалдемократске странке скренули пажњу надлежним органима власти да ће забрана прославе 1. маја изазвати међу радницима негодовање. Они нису искључили могућности и »непријатних инцидентата« и обуставе рада на више дана. Такође су истицали да би прослава 1. маја протекла у миру, а обустава рада свела би се само на један дан, тј. на дан 1. маја.⁶⁸⁾ Како власти у Сарајеву нису у том погледу биле спремне на било какав уступак Мјесна организација СДС БиХ, односно СРПЈ (к) и Мјесно синдикално вијеће Сарајева објавили су генерални штрајк у форми пасивне резистенције. Између 30. априла и 1. маја радници су се почели окупљати у Радничком дому у Сарајеву. Међутим, војска и полиција провалиле су у Дом и ухапсиле преко 500 присутних радника, међу којима се нашло 18 партијских и синдикалних функционера. Сви су они доцније предани суду. Раднички дом је био затворен и забрањено је даље излагање листа »Глас слободе«.⁶⁹⁾ Овакав поступак према радницима у Сарајеву био

⁶⁶⁾ Исто. Инструкција Земаљске владе у вези са забраном прославе 1. маја, од 29. априла 1919, стр. 481—482.

⁶⁷⁾ Исто. Извјештај котарских уреда и испостава Земаљској влади о реаговању у редовима радника и јавности поводом забране прославе 1. маја, стр. 483—486.

⁶⁸⁾ Исто. Предсједник Земаљске владе Шола 28. априла 1919. године о реаговању вођства Социјалдемократске странке на забрану прославе 1. маја, стр. 474.

⁶⁹⁾ Као напомена 47. Шолин извјештај министру Прибићевићу од маја 1919, стр. 371.

је истовремено сигнал властима у другим градовима БиХ да и оне примјене сличне мјере против радника. Слично као у Сарајеву и у другим мјестима БиХ радници су прибјегли пасивној резистенцији као облику отпора. У руднику у Зеници рудари су свој рад свели само за потребе термоцентрале. То је изазвало забринутост код управе рудника, јер се сматрало да дужи отпор радника у виду пасивне резистенције може економски упропастити рудник. Власти су стога примиле пресију на функционере СРПЈ (к) у Зеници. Котарски уред у Зеници јавио је 1. маја 1919. године Земаљској влади да су похапшени социјалистички агитатори и »други непријатељски елементи«. Рудари су и поред тога наставили отпор, свдећи рад у рударским јамама на минимум.⁷⁰⁾

У Травнику, и Тузли, односно у Креки, радници су на владину одлуку о забрани прославе 1. маја такође одговорили пасивном резистенцијом. У Травнику је добар дио радника штрајковао и само мали број је долазио на посао.⁷¹⁾ С обзиром на то да је отпор у Креки добио доста озбиљан вид и пошто је било неизвјесно докад ће трајати, Шола је писао Команди II армијске области како ствари у Тузли не теку добро, јер локалне власти нису иступиле енергично против радника и скршиле њихов отпор. Шола је сматрао да рударе Креке треба покорити или сломити. Он је ријешење видио у хапшењу и протјеривању свих оних радника који неће да раде. Хапшење је требало да слиједи паралелно с деложирањем њихових породица из радничких станова. У том циљу требало је појачати тузлански војни гарнизон одјељењем добро опремљене пјешадије наоружане митраљезима и топовима. Рудари у Креки су свој отпор мотивисали као израз солидарности с ухапшеним радницима и условили су престанак отпора претходним пуштањем свих похапшених радника.⁷²⁾

И власти су биле дошле до сазнања да се кроз раднички отпор манифестује њихова радничка солидарност и отуда мишљење појединих функционера котарских управа да нема користи прогонити појединце раднике, поготово када ни сам директор рудника у Креки није знао ко су коловође и главни организатори радничке акције. Тражило се с тим у вези постављање новог, енергичнијег директора и пао је приједлог да то буде обавезно »Србијанац«, »енергичнији од ранијег«, јер, између осталог,

⁷⁰⁾ Као напомена 50. Котарски уред Зеница 1. и 2. маја 1919. Земаљској влади, стр. 490—491.

⁷¹⁾ Исто. Извјештаји привременог комесара Келера од 7, 8. и 10. маја 1919, стр. 491—492.

⁷²⁾ Исто. Телеграфски извјештај окружног начелника Тузла Земаљској влади од 29. априла 1919, стр. 492; Шолино упозорење Команди II армијске области од 5. маја 1919, стр. 492—493.

садашњи директор наумио је да отпутује у Чешку да се тамо запосли. Из Котарског уреда у Тузли потекао је приједлог да се заведе ратно стање. У том случају рудари би се третирали као војна лица и сходно томе према њима треба да се примјењује ратни војни закон.⁷³⁾ Од највиших власти у Сарајеву сти-зале су инструкције да се отпор рудара скрши брахијалним мје-рама. У инструкцији окружном начелнику Тузле од 8. маја 1919. године, Земаљска влада истиче да се у Креки истог дана мора успоставити ред и пасивну резистенцију треба сломити примје-ном најоштријих прописа. На основу овакве директиве, војна посада у Креки је појачана са 60 нових људи. Пошто је посто-јала опасност потапања рудника на пумпама су постављени нови »поуздани људи«; постављени су и нови контролори. Њихов је задатак био да хватају оне који подстичу рударе на отпор. На-јављено је било повећање жандармерије на 30 људи, јер их је дотада било само 9. Влада је обавијештена о прогону нових 10 рудара, заједно с њиховим породицама.⁷⁴⁾ Међутим, све то није дало очекиване резултате. Шола је у извјештају министру При-бићевићу од 16. маја 1919. године био принуђен да призна да је ситуација у руднику Крека критична и да ни 6% рудара не долази на посао.⁷⁵⁾ У извјештају од 18. маја он констатује још гору ситуацију, јер се дотадашњи отпор, изражен у пасивној резистенцији, изметнуо у штрајк. Шола наводи како сами рад-ници-рудари спречавају сељаке запослене у руднику да раде. Пријетила је и опасност од потапања рудника, мада су пумпе још увијек биле у рукама »поузданих људи«. Он, такође, извје-штава Београд да органи власти драстично поступају с рударима и њиховим породицама деложираним из станова. А и сви они који ометају успостављање нормалног стања у руднику треба да буду протјерани скупа са фамилијама у свој завичај. Међу њима је био и извјестан број Чеха. Предсједник Земаљске владе Шола упутио је у Креку полицијског тајника Келера, са посеб-ним овлашћењем. Овај полицијски службеник у истом својству већ је раније дјеловао на угушивању штрајка радника у Зеници. Шола је овом свом повјеренику наредио 18. маја да свим сред-ствима угуши штрајк рудара у Креки. Репресивне мјере требале су се примјенити и на породице рудара насилним деложирањем из радничких станова. Тај задатак Келер треба да изврши уз помоћ жандармерије, а ако то не буде довољно, треба тражити помоћ редовне војске.⁷⁶⁾ Да би се деложација и отпремање по-

⁷³⁾ Исто. Окружни начелник Тузле Земаљској влади 8. маја 1919, стр. 493.

⁷⁴⁾ Исто. Земаљска влада окружном начелнику Тузле 8. маја 1919, стр. 493.

⁷⁵⁾ Исто. Извјештај предсједника Шоле министру Св. Прибићевићу од 16. маја 1919, стр. 514.

⁷⁶⁾ Исто. Извјештај предсједника Шоле министру Прибићевићу од 18. маја 1919, стр. 514.

родица рудара у завичај одвијали што ефикасније, власти су то требало обављати бесплатно. До 20. маја отпремљено је на тој основи 25 породица, али се акција у том правцу и даље настављала. Паралелно са овим, слиједило је отпуштање рудара са посла и забрана да се запосле на неком другом мјесту. У ту сврху су састављани посебни спискови радника одстрањених с посла, да би се тобоже на тај начин »рударско радништво заштитило од даљњег терора са стране тих нездравих и погибљених елемената«. ⁷⁷⁾

Пасивна резистенција рудара Креке прерасла је у штрајк и у другим индустријским центрима Босне и Херцеговине. Тај штрајк се појављује као израз солидарности с рударима Креке, који су били изложени посебном терору. Штрајк је обухватио и раднике сарајевске жељезничке радионице, затим раднике сарајевске електране, раднике духанске фабрике у Травнику и Мостару, затим рударе у Какњу, Брези у Зеници, гдје је поред рудара обухватио и металце. ⁷⁸⁾

У цијелој овој акцији у вези са забраном прославе 1. маја 1919. године важно мјесто имао је прогон радника »странаца«. У том погледу развила се права политичка кампања. Жељело се све стране раднике окривити за све тешкоће које су произлазиле из разних узрока. Према пропису који је био на снази у Босни и Херцеговини, »странци« су морали у року од 24 часа напустити земљу. Изгон је обухватио и оне који су у Босни и Херцеговини живјели пуних десет година и који су ту већ створили своје породице. ⁷⁹⁾ Почетком маја 1919. године, Прибићевић је тражио од Шоле да се обустави таква мјера на подручју Босне и Херцеговине, јер може у иностранству изазвати неповољан утисак. Он је сматрао да изгон из земље може да обухвати само оне странце за које постоје докази да су радили против »јединства државне форме и који се не поковавају одредбама власти«. Министар Прибићевић позивао се у овом свом писму Шоли од 12. маја на закључак Министарског савјета, према коме изгон »странаца« у постојећој ситуацији треба спријечити, јер може изазвати неповољне реакције у Вашингтону, Паризу и др. ⁸⁰⁾ О

⁷⁷⁾ Исто. Шолине инструкције др Келеру да ликвидира штрајк у Креки од 18. маја 1919, стр. 514. — О размјерама штрајка у Креки и посебној мисији др Келера види: Др Ахмед Хаџировић, *Штрајкови радника Босне и Херцеговине 1919—1920*, Прилози Института за историју радничког покрета, Сарајево, год. VIII, бр. 8, 1972. године.

⁷⁸⁾ Исто. Извјештаји Котарског уреда Високо од 5. и 6. маја 1919, стр. 504; Извјештај Градског котарског уреда Мостар Земаљској влади од 3. маја 1919, стр. 500—503. Види наведени рад др Ахмеда Хаџировића, стр. 119—120.

⁷⁹⁾ Исто. Предсједник Шола министру Прибићевићу од 18. маја 1919, стр. 514.

⁸⁰⁾ Као напомена 47. Допис министра Прибићевића А. Шоли од 12. маја (датум није потпуно провјерен) 1919, стр. 318.

каким је, у ствари, странцима ријеч? Радило се у првом реду о бројним страним, махом квалификованим радницима који су почели стизати у Босну и Херцеговину од почетка аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. Међу њима је било доста експонираних социјалиста и организатора радничког покрета. Ријеч је и о једном дијелу чиновништва које је било запослено у апарату аустроугарске управе. У допису Шоли, још 25. јануара 1919. године министар Прибићевић инсистира на «чишћењу» тадашњег чиновничког апарата, који је још остао из претходне управе. Таква акција је требало да обухвати све оне чиновнике који су се компромитовали, а умјесто њих «... ставиће се на расположење чиновништво из Србије за сваку струку». А ако то не би било довољно, онда ће се административни апарат попунити чиновнишвом «из наших других крајева».⁸¹⁾ Прибићевићева поменута директива из маја 1919. године, према којој треба обуставити изгон странаца из Босне и Херцеговине, свједочанство је о томе да је та кампања добила широке размјере, да је попримила карактер националистичке хајке и да је могла имплементирати спољнополитичке тешкоће у земљи. И на бројним радничким скуповима истицан је захтјев да апарат власти треба очистити од елемената «црно-жутог» режима, али се при томе првенствено мислило на наслеђени апарат полиције и жандармерије из периода аустроугарске управе.

Забрана прославе 1. маја 1919. године, попраћена грубим нападима на раднике, хапшењима и затварањем радничких домова, била је поздрављена и свесрдно подржана од истакнутих представника грађанског политичког живота у Сарајеву, као и у другим градовима Босне и Херцеговине. Представници грађанског политичког живота у Сарајеву нашли су се побуђени да изразе своју посебну захвалност српској војсци и лично команданту II армијске области, војводи Степи Степановићу, што су одлучно иступили против радничког покрета који је себи поставио као циљ, како су то они истакли, извршење «друштвеног и државног преврата». У делегацији која је изразила своју захвалност војводи Степи Степановићу налазили су се, поред осталих, М. Спахо, М. Сршкић, С. Бичакчић, Мутевелић и др. М. Спахо у својој поздравној ријечи нашао се побуђен да говори о «терору мањине» која је жељела да га успостави «над огромном већином».⁸²⁾ У писму министру Прибићевићу од 5. маја 1919. године Шола, такође, изражава посебну захвалност војводи С. Степановићу и српској војсци која је у тим немирним данима одиграла пресудну улогу. Шола пише Прибићевићу с дубоким увјерењем да су вођи СРПЈ (к) у БиХ, понесени бољшевичким

⁸¹⁾ Исто. Министар Св. Прибићевић предсједнику Земаљске владе Шоли 25. јануара 1919, стр. 315—316.

⁸²⁾ Као напомена 50. Предсједник Шола министру Прибићевићу 3. маја 1919, стр. 506—508;

расположењем, стварно припремали државни преврат за 1. мај 1919. године и да те њихове припреме трају дуже вријеме и у споразуму са »франковцима и радићевцима«. Он признаје да се је извјестан број српских војника, који су »као слободоумни људи познати«, стварно прикључио социјалистима, затим извјестан број Јевреја, међу којима је најутицајнија личност др М. Зон. Опћем радничком незадовољству прикључило се и незадовољство Муслимана и Хрвата, те се у склопу свих тих околности створила опасна и тешка ситуација. Шола лично није вјеровоа да ће се успјети све те међусобне везе открити, али ће се власти у Босни и Херцеговини заложити да се сви странци, по њему, »одушевљени измењари Аустрије радикално уклоне а с њима и сви њихови истомишљеници«. ⁸³⁾

*
* *
*

Најгрубљи терор режима против радничког покрета, који је дошао посебно до изражаја за вријеме и послјеије Првог маја 1919. године, није остао без трага и посљедица за његов даљи развој. У првом реду, у дијелу партијског и синдикалног вођства радничког покрета у Босни и Херцеговини дошло је до колебања, па и деморализације у условима нараслог терора режима и под утицајем офанзиве контрареволуције у низу европских земаља. У својој практичној политичкој активности тај дио вођства радничког покрета, који је у предратној Социјал-демократској странци заузимао водеће позиције, почео је да испољава умјереније тенденције и благ, готово компромисан однос према режиму. У сфери идеолошких питања они ће почети да отварају расправу у којој ће изражавати своју дистанцу и резерву у погледу на нека основна питања теорије о класној борби, диктатури пролетаријата и др. Истовремено се с њихове стране пренаглашавао значај парламентаризма и парламентарних форми борбе. Овакве тенденције ће се продубљавати у току прве половине 1920. године и из тога ће резултирати расцјеп у радничком покрету на социјалистичку и комунистичку оријентацију. Тај расцјеп је озваничен на Вуковарском конгресу СРПЈ (к). ⁸⁴⁾

Забрана дјелатности радничких организација, хапшења и прогони активиста радничког покрета изазвали су пометњу у

⁸³⁾ Исто. Предсједник Шола војводи Степи Степановићу 5. маја 1919, стр. 508—510.

⁸⁴⁾ Шире и исцрпније о диференцијацији у радничком покрету и коначном расцјепу у његовим редовима види: др Ибрахим Карабеговић, *Расцјеп у босанскогерцеговачком радничком покрету 1919—1921. и посљедице расцјепа*. — Академија наука и умјетности, Посебна издања — XIII Одјељење друштвених наука, књига 3, Сарајево, 1970.

радничким редовима, растурање њихових партијских и синдикалних организација. То је друга, такође важна посљедица терористичког насртаја режима на раднички покрет. Уза све те околности, раднички покрет у Босни и Херцеговини одолио је тим искушењима. Режим је већ од јуна 1919. године почео да нешто мијења у својој тактици према радничком покрету, када је услиједио налог министра Прибићевића предсједнику Земаљске владе А. Шоли да укине забрану рада радничких организација и да се дозволи обнова рада радничких домова. У складу с тим и сва конфискована имовина треба да буде враћена управи домова. Ухапшене радничке вође и функционери треба да се пуште на слободу, сем у оним случајевима гдје се против појединаца водио казнени поступак.⁸⁵⁾ Оваквој одлуци министра Прибићевића претходио је покушај извјесног броја водећих личности радничког покрета земље да интервенирају код Земаљске владе за БиХ да би се »васпоставио редован живот и ток послова«, али је Шола одбио да та делегација допутује у Сарајево, јер, како је он том приликом истакао, »стање још није срећно«.⁸⁶⁾ Обавјештавајући министра Прибићевића о поменутој иницијативи неких водећих личности СРПЈ (к) 15. маја 1919. године, Шола није пропустио да том приликом не похвали Шмитртна и његову реформистичку групу око листа »Звоно«, која му се ставила на располагање »да проведе организацију радника« и како су у том правцу добри изгледи за успјех те акције. С тим у вези, треба напоменути да су власти у току обнове рада радничких организација опћенито тражили ослонац код оних радничких функционера који су заступали и испољавали умјеренији курс и који су у својим јавним наступима избјегавали да заоштравају однос с властима.⁸⁷⁾

Предсједник Земаљске владе за БиХ Шола супростављао се дуже вријеме иницијативама које су стизале с разних страна (по и од Радничке коморе Београда која је такав захтјев упутила још 8. маја 1919) да се пуште на слободу похапшени раднички функционери и дозволи обнова радничких организација. Он је заступао мишљење да није опортуно журити с обновом радничких организација, јер би оне поновно дошле у руке кому-

⁸⁵⁾ Као напомена 47. Министар Св. Прибићевић предсједнику Земаљске владе А. Шоли 12. јуна 1919, стр. 405.

⁸⁶⁾ Као напомена 50. Министар Прибићевић Шоли 14. маја 1919, у коме га обавјештава о намјери неких водећих личности СРПЈ(к) да код њега интервенирају и Шолино писмо Прибићевићу од 15. маја исте године у коме га извјештава да није сагласан да се поменути »социјалистичким вођама левице« изда објава за БиХ, стр. 516—517. Радила се о: Д. Лапчевићу, Луки Павићевићу, Кости Новаковићу, Здравку Тодоровићу и др.

⁸⁷⁾ О Јови Шмитрану и његовој реформистичкој групи види шире: Тома Миленковић, *Социјалистичка групација у Босни и Херцеговини — Звонаши (1919—1921)*, Историја XX века, Зборник радова, Београд, 1965, и наведени рад др Ибрахима Карабеговића, *Расцјеп у босанскохерцеговачком радничком покрету 1919—1921...*

ниста. Он исту мисао заступа и у једном писму министру Прибићевићу, када каже да треба одуговлачити с обновом рада радничких организација, како би се у међувремену створила подлога »... за организовање солидних и поузданих радничких организација.«⁸⁸⁾ Таква »помоћ« очекивала се од Шмитрана и његових присталица.

Постепено обнављање радничких организација у БиХ може да се прати тек од друге половине јуна 1919. године. Тада је отпочео да ради Раднички дом у Сарајеву, а ускоро је почео излазити и »Глас слободе«. Поткрај јуна у Сарајеву је одржана велика радничка скупштина на којој се разматрало питање осигурања радника према предложеном Основном закону о осигурању радника. Мјесец дана касније, у Сарајеву је 21. јула 1919. одржана велика радничка скупштина у башти Радничког дома, на којој се протествовало против империјалистичке интервенције у Совјетској Русији и Мађарској. Главни говорник на овој скупштини био је Коста Новаковић. У усвојеној резолуцији с ове скупштине, поред осталог, осуђује се и унутрашња и спољна политика »буржоаске Југославије« као дубоко реакционарна, прожета насиљем и злочинима. Сличне протестне скупштине радника забиљежене су у току јула мјесеца у Зеници, Мостару и Тузли.⁸⁹⁾

Све наведене протестне скупштине биле су саставни дио акције међународног пролетаријата који је на тај начин изразио своје огорчење против међународне реакције која је организовано интервенирала против младих социјалистичких република у Русији и Мађарској. Ова акција међународног пролетаријата, која је иницирана у Милану, на састанку представника италијанских, енглеских и француских радника, требало је да се одвија под паролом »Пролетери свих земаља, уједините се!« и да се изрази у организованом генералном штрајку свих радника. С обзиром на тешке прилике у којима се налазио раднички покрет у БиХ, овој акцији радници Босне и Херцеговине придружили су се организовањем својих протестних скупштина, мада је Обласни одбор Извршног одбора СРПЈ (к) и синдикалног вијећа позвао раднике да се 20. јула одржи протестна скупштина, а 21. јула »гдје је год то могуће« и генерални штрајк.⁹⁰⁾

⁸⁸⁾ Као напомена 50. Допис Шоле министру Св. Прибићевићу 5. јуна 1919, стр. 524—525; Касим Исовић, *Прилике у радничком покрету БиХ...* Грађа. Предсједник Шола Св. Прибићевићу 13. (17?) јуна 1919, стр. 405—406

⁸⁹⁾ Исто. Извјештај полицијске дирекције Земаљској влади о току и раду социјалистичке скупштине у Сарајеву од 21. јула 1919, стр. 525—527; Котарски уред Зеница Земаљској влади о социјалистичкој протестној скупштини од 21. јула 1919, стр. 528.

⁹⁰⁾ »Глас слободе«, год. IX, бр. 119 од 18. јула 1919. и бр. 120 од 19. јула 1919. године

Земаљска влада за Босну и Херцеговину, суочена с том новом акцијом радничког покрета, тражила је помоћ Команде II армијске области, како би се на најављеним протестним скупштинама »очувао ред и мир«. Команди II армијске области такође је препоручено да се регрути за то вријеме задрже у касарнама како »... не би дошли у додир са учесницима ових зборова«. ⁹¹⁾ На дане 20. и 21. јула 1919. године Команда II армијске области завела је стање приправности. То је, наводно, учињено у случају да полиција и жандармерија не буду у стању да сами одрже ред и мир у земљи. ⁹²⁾ Након тога слиједила је одлука владе у Београду, од 19. јула 1919, да се у земљи не смију одржати »никакви зборови под ведрим небом и манифестације по улицама.« Били су допуштени раднички зборови у затвореним просторијама. ⁹³⁾ Тако је и учињено. Најављено одржавање протестне скупштине у Зеници Земаљска влада је одобрила под условима да се на њој не смије критиковати владина политика и њене репресивне мјере које се примјењују против радничког покрета. Скупштина радника у Зеници одржана је у затвореним просторијама, уз присуство око 1000 радника. Радницима је том приликом саопштено да не могу наредног дана, тј. 21. јула организовати генерални штрајк »... ради познатих догађаја иза 1. маја који су растепли синдикалне организације, па се све до данас нијесу могле до своје пријашње снаге рестаурирати...« ⁹⁴⁾ Дозвољавајући обнављање радничких организација, режим није одустајао од даље примјене репресивних мјера, па и у околностима када се раднички покрет тек почео опорављати од нанесених удараца у току маја 1919. године. Најављивање репресија обавезно је било праћено преувеличавањем опасности које, наводно, пријете режиму од стране радничког покрета.

И у току августа 1919. године забиљежена је активност радничког покрета у Босни и Херцеговини. Власти су тада регистровале више скупове радника и састанке појединих мјесних организација СРПЈ (комуниста). Док су протестне скупштине радника у току јула обиљежене захтјевима да се обустави интервенција снага међународне реакције у Русији и Мађарској, на овим у августу мјесецу стављао се акценат на критику поли-

⁹¹⁾ Као напомена 47. Земаљска влада Команди II армијске области од 18. VIII 1919, стр. 348. Види: др Ибрахим Карабеговић, *Облици подршке радничког покрета у Босни и Херцеговини револуцијама у Русији и Мађарској до конца 1920*, Прилози Института за историју радничког покрета, Сарајево, бр. 3, год. 1987.

⁹²⁾ Исто. Команда II армијске области Земаљској влади 19. јула 1919, стр. 348.

⁹³⁾ Исто. Министар Прибићевић Земаљској влади 19. јула 1919, стр. 349.

⁹⁴⁾ Исто. Котарски уред Зеница Земаљској влади 21. јула 1919, стр. 352—353.

тике владајуће гарнитуре у новоствореној држави. Протествовало се против тога што се Привремено народно представништво образовало на принципу делегирања а не путем непосредних избора. Озбиљно се приговарало што се одуговлачи са сазивом Уставотворне скупштине и што се није утврдио изборни систем за Конституанту. На скупу у Мостару, одржаном 4. августа, влада у Београду оцјењена је као недорасла и неспособна да одговори задацима који су тражили своје рјешење. Заоштреност прилика условљена је општом оскудицом, лошим саобраћајем, великом скупоћом и др. Занимљиво да је котарски предстојник у Мостару попратио свој извјештај о поменутој радничкој скупштини у Мостару констатацијом да се изнесено мишљење говорника »о управи нашег краљевства углавном подудара са општим мишљењем свију слојева народа и данас, управо и заправо речено, нема задовољна човјека. Кога год упитате свако ће вам изразити незадовољство са данашњим стањем, но нитко не зна начина како да се оно поправи«. Од таквог општег мишљења, тврди котарски предстојник, издвајају се само ратни богаташи »... који само шуте и свој посао врше много интензивније него за вријеме рата, док широке масе народа су посве незадовољне, а нарочито у погледу скупоће«. У резолуцији с мостарске скупштине радника тражило се укидање, односно распуштање Привременог народног представништва (оно се у овом документу назива Државно вијеће), јер није »никло« из слободних избора и расписивање избора за Уставотворну скупштину.⁹⁵⁾

Сличан захтјев постављен је и на скупу мјесне организације СРПЈ (к) у Тузли, одржаном 17. августа, у присуству око 500 чланова ове политичке организације. Постављајући захтјев за распуштање Привременог народног представништва, јер у њему сједи »људи који су хушкали радни народ на страшни рат«, Митар Трифуновић Учо, који је био главни говорник на овом скупу, тражио је сазив »велике Уставотворне скупштине која ће дати све законе нашој новој држави«. И овом приликом затражено је пуштање похапшених радника на слободу.⁹⁶⁾ И са скупа мјесне организације СРПЈ (к) у Сарајеву, одржаној 18. августа 1919. године, Полицијска дирекција је могла извјестити да је централно питање био захтјев за распуштањем Привременог народног представништва и расписивање избора за Уставотворну скупштину. Такође је подвргнута критици политика владе у области аграра и осуђене њене репресивне мјере против радничког покрета. Поименично су били нападнути због коруп-

⁹⁵⁾ Исто. Котарски уред за град Мостар Земаљској влади 17. августа 1919, стр. 359—361. — »Глас слободе« од 19. августа 1919, бр. 132, објавио је резолуцију са мостарске скупштине.

⁹⁶⁾ Исто. Котарски уред Тузла Земаљској влади 17. августа 1919, стр. 362—363.

ционаштва поједини представници грађанског политичког живота у Сарајеву.⁹⁷⁾ А на скупштини мјесне организације СРПЈ (к) у Зеници, одржаној 22. августа, главна пажња посвећена је аграрном питању. Одуговлачење рјешавања поменутог питања сматрало се као најважнији аргумент да се Привремено народно представништво распусти. На овој скупштини формулисан је слиједећи приједлог за ријешење аграрног питања: земљу треба одузети беговима без икакве накнаде, а затим треба да слиједи подијела велепосједа, како у црквеном, тако и у приватном власништву. Занимљиво да извјестилац о овој скупштини радника констатује да су радници живо агитовали међу сељацима да би их придобили за свој покрет. Успјех такве њихове агитације неће изостати јер, како он мисли, грађанске странке нису развиле своју политичку акцију међу сељацима и тиме је онда социјалистима олакшан цио њихов посао.⁹⁸⁾ На иницијативу мјесне организације СРПЈ (к) у Травнику, одржана је 17. августа и у Јајцу »велика тежачка скупштина«, на којој је аграрно питање имало централно мјесто. И поред настојања власти да онемогуће разматрање поменутог питања на овом скупу, скупштина је ипак настављена уз пуну подршку бројно присутних сељака.⁹⁹⁾ Велика социјалистичка скупштина одржана је и у Б. Луци 13. септембра. Тежиште је било на анализи унутрашње политике у земљи. Подвргнута је критици цјелокупна политика владе: аграрна, валутна, прехранбена, пореска и постављен је захтјев за распуштање Привременог народног представништва.¹⁰⁰⁾

Оживљавање активности радничког покрета изразило се како у обнови партијских и синдикалних организација радника, тако и кроз тарифне и штрајкачке акције. У односу на обнављање синдикалних организација, заостајала је активност на обнови партијских организација и повећању њиховог чланства. У другој половини 1919. године обновљене су мјесне организације СРПЈ (к) у већим мјестима БиХ, али се за то вријеме биљежио веома благ пораст чланова тих организација.¹⁰¹⁾ О ширини и динамици тарифно-штрајкачких акција у другој половини 1919. године писано је у нашој историографској литератури. Тарифно-штрајкачки покрет имао је у назначено вријеме сталан конти-

⁹⁷⁾ Исто. Извјештај Полицијске дирекције у Сарајеву Земаљској влади 18. августа 1919, стр. 363—364.

⁹⁸⁾ Исто. Извјештај среског начелства у у Зеници Земаљској влади 22. августа 1919, стр. 364—366.

⁹⁹⁾ »Глас слободе«, год. IX, бр. 140, од 29. августа 1919. године.

¹⁰⁰⁾ »Глас слободе«, год. IX, бр. 160, од 24. септембра 1919. и бр. 163 од 27. септембра 1919. године.

¹⁰¹⁾ Др Ибрахим Карабеговић, *Расцјеп у босанскохерцеговачком радничком покрету 1919—1921. године и посљедице расцјепа*, н. д. стр. 112.

нуитет и постигао је доста значајан успјех у борби радника за побољшање радних и животних услова. Штрајкове су организовали грађевински радници Сарајева, радници духанске творнице у Сарајеву, радници шумско-индустријског предузећа Гергесен у Завидовићима, шумско-индустријског предузећа у власништву фирме Ајзлер-Ортлиб, такође у Завидовићима, који је обухватио и погон на подручју Олова. У овим тарифно-штрајкачким акцијама радника на подручју Босне и Херцеговине оснажено је право радника на осмочасовно радно вријеме. Тарифно-штрајкачка активност била је организирана и вођена од стране легитимних радничких представника, радничких повјереника и синдикалних функционера који су заступали раднике и у току преговора с послодавцима.¹⁰²⁾

*
* *
*

У појави аграрних немира на селу поткрај првог свјетског рата и у првим годинама Краљевине СХС и у појачаној активности радничког покрета којим је руководила СДС Босне и Херцеговине, а затим СРПЈ (к), владајући режими видјели су највећу опасност. И генерал Саркотић, предајући власт представницима Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину 1. новембра 1918. године, упозорио је на опасности које пријете од нараслог социјалистичког покрета у земљи. Занимљивост процеса који су се тада одигравали лежи свакако и у томе да обнова рада СДС Босне и Херцеговине поткрај првог свјетског рата на неки начин коинцидира с повећаним интересом вођства ове странке за проблеме села и сељаштва и за изналажење могућности за њихову међусобну сарадњу и савезништво у заједничкој акцији. Од тада социјалисти у БиХ покушавају гледати реалније на проблеме села и сељаштва и у склопу општих револуционарних кретања у европским размјерама и успјешно изведене револуције у Русији. С тим у вези је и повећан интерес социјалиста у Босни и Херцеговини за проблематику аграра и уопште аграрне политике, такође под утицајем савремених збивања, посебно оних у Русији, па се по узору на совјетски декрет о земљи уграђује у програм СДС Босне и Херцеговине захтјев за национализацију земље. Активност социјалиста добија једну нову димензију одласцима активиста СДС БиХ на село, с циљем стварања социјалистичких организација и покушајима да се сељаци, првенствено они који су у градовима радили као сезонски радници, укључе у социјалистички покрет. У сваком случају, ове нове појаве у активности СДС Босне и Херцеговине у то вријеме треба оцјењивати првенствено као посљедицу опште

¹⁰²⁾ Др Ахмед Хаџировић, *Штрајкови радника Босне и Херцеговине 1919—1920*, о. ц. стр. 121—126.

револуционарне климе и сазнања о великим револуционарним потенцијалима које крије село са својим социјалним противрјечностима. Али, веће окретање селу и његовим проблемима није тада произашло из идеолошки формулисаних и изведених становишта унутар социјалдемократије о природном и историјски неизбјежном савезништву сиромашног сељаштва и радничког покрета. Такво становиште и идеолошки ће бити утемељено стварањем у нашој земљи радничке странке са комунистичком идејном оријентацијом.

У званичним документима тадашње власти сигурно се претјеривало у процјени непосредне опасности која пријети режиму од могућег савеза сеоске сиротиње и радничког покрета. Жељела се тиме оправдати и озваничити политика репресије и насиља владајуће класе која се налазила у фази конституисања свог државног апарата. У обрачуну с радничким покретом и у сузбијању немира на селу дошла је до изражаја недемократска суштина владајућег система који се конституисао и који ће такво обиљежје задржати кроз цио међуратни период. Истраживања показују да је активност социјалиста у БиХ поткрај рата и одмах након рата на селу и међу сељаштвом у суштини била спорадична и изолована само на одређена подручја Босне и Херцеговине (углавном на подручју травничког и зеничког котара) и зато се у ово вријеме и не може говорити о дубљем продору социјалистичке мисли на село и ширем учешћу сељаштва у акцијама које су инициране и организиране од стране радничког покрета. У ствари, одсуство чврстог савеза сиромашног сељаштва и радничког покрета, који би био заснован на трајнијим идеолошким и политичким темељима, олакшало је и омогућило режиму успјешну борбу против, с једне стране, револуционарно расположеног сељаштва, коме су учињени одређени уступци и, с друге стране, против радничког покрета коме се ограничава и спречава слобода активности, његови кадрови прогоне и хапсе. Посебно испољена агресивност режима у сузбијању дјелатности радничког покрета у Босни и Херцеговини у првој половини 1919. године настојала се пред југословенском јавношћу оправдати различитим разлозима, првенствено тиме како Босна и Херцеговина представљају у то вријеме тзв. војишну зону, тј. ратно подручје, а и специфичношћу националних и вјерских односа који присиљавају власт на примјену изнимних мјера. Настојало се, такође, окривити и стране раднике као виновнике нереда и штрајкачких акција и покренути против њих праву националистичку хајку за њихово протјеривање из земље. Свјесно се, према томе, сакривала класна суштина сукоба и обрачуна који су били својеврстан наговјештај још тежих забрана и прогона активиста југословенског револуционарног радничког покрета.

SUMMARY

*TURMOILS IN RURAL REGIONS AND IN THE LABOUR MOVEMENT IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE END OF WORLD WAR I AND IN
THE FIRST YEAR OF THE NEWLY ESTABLISHED KINGDOM OF
SERBS, CROATS AND SLOVENES*

World War I contributed to sharpening of socio-political relations, gave impetus to and deepened the process of social division, influenced a decline of economy, and especially agriculture, and caused revolutionary feelings among masses in larger proportions. All these affairs, common for the majority of Yugoslav countries under the former Austrian-Hungarian rule, had their specific features in Bosnia and Herzegovina which also knew for serf relations in rural areas. Peasantry, that amounted to 87% of population in Bosnia and Herzegovina at the time, was, apart from its obligations towards landowners, burdened by a military service and constant requisitions of grains, hay and cattle. Other misfortunes followed (epidemics of contagious diseases that caused massive deaths, especially of children), which brought the peasantry and a larger part of urban poor masses to desperation, made them susceptible for a revolutionary propaganda which entered into the remotest parts of the country after the triumph of October Revolution. Starvation, general poverty and unbelievable high cost of basic products marked the conditions in the country even after the war ended in the newly established Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS). Unrests of wider proportion began in the country and they pointed to an agrarian revolution. Peasants led spontaneous actions against landowners (agas and beys). A ruling regime did not manage yet to form its entire repressive apparatus, and the other threat was an active labour movement which expressed more and more its interest for rural problems, and tried to recruit peasants, notably season workers, into its organisations. Parallel to its repressive measures the ruling regime had to undertake some concrete legal measures in solving the agrarian question. Some acts were issued, and among them we should point out »Preliminary regulations for a preparation of agrarian reform« in February 1919, with which the serf and tenant-farming relations were abolished. A land was given to about 100 000 serf families. With these and other measures government influenced the cease of unrest in rural areas. It turned against the labour movement that was carried out by the revolutionary events in the country and abroad, and by illusions that it finally had conditions for its free activities in the new Kingdom. In the first half of 1919 the labour movement in Bosnia and Herzegovina, led by the Social-democratic party, undertook open and fighting activities and it was united in its efforts with the Russian and European proletariat. It also advocated the Republican form of government. The Social-democratic party's paper »Voice of Freedom« was published without government interference for some time and its articles caused revolutionary feelings among the masses. The labour movement was growing, but po-

lice pressures and arrests of the most prominent leaders, after May its celebration was forbidden, stopped it. Works of foreign origin that had lived for decades in the country were urgently expelled. Drastic repressive measures against the labour movement in Bosnia and Herzegovina caused even the Central government in Belgrade intervene with local authorities in Bosnia and Herzegovina. Strict measures were supposed to divide the labour movement. The government managed to partly succeed in it because some of party and trade unions's leadership was demoralised and ready to compromise and ask for more moderate demands. Such a process would deepen more and it would cause a split in the labour movement in 1920. The government heavy reactions against the labour movement in Bosnia and Herzegovina in the first half of 1919 would only indicate even bigger repressions and persecution of the labour movement activists in the latter years and the entire interwar period. The undemocratic essence of the ruling regimes in the prewar Yugoslavia was only proved in this way.